

NR 4 2019

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE

HALLAND

OCH

BLEKINGE

TEMANUMMER

MILITÄRHISTORIA

Ale

Historisk tidskrift för Skåne, Halland och Blekinge
utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening och
Landsarkivet i Lund.

Redaktör och ansvarig utgivare universitetslektor Gert Jeppsson, Lund.

Redaktionskommitté

Professor Lars Berggren, Lund
F. museichef Göran Larsson, Lund
1:e arkivarie fil. dr Elisabeth Reuterswärd, Lund
Professor Sten Skansjö, Lund
Fil.dr Bengt Söderberg, Lund

Innehåll

	Sid.
Kennet Stark: Slaget vid Lund år 1676 – en nyfunnen grav i det danska härlägre	1
Roland Persson: Logistikens betydelse för den svenska armén inför slaget vid Lund 1676	8
Leif Mårtensson: Ultima Ratio Regum, konungars yttersta argument Om det skånska artilleriets historia och dess uppgång och fall	18
Göran Larsson: Kronprinsens husarregemente och Jonas Åkessons tavla	35
Emil Sjörup: Skånska dragonregementet i Ystad och konstnären Oscar Matthiesen och hans monumentalmålning »Skaanske Dragonofficerer rider i bad»	40

Detta nummer av Ale utges med stöd av Thora Ohlssons stiftelse, Lund.

Slaget vid Lund år 1676 – en nyfunnen grav i det danska härlägrret

Av Kennet Stark

Kulturmiljöspecialist Trafikverket

Bakgrund

Under några vårveckor 2018 genomförde Arkeologerna vid Statens historiska museer i Lund en arkeologisk undersökning av ett stort åkermarksområde vid Stångby stations-samhälle norr om Lund, där ett nytt bostads-område ska byggas. Inom området berördes en del av det danska härlägrret från 1676 som låg på höjderna mellan Lund och Kävlinge-ån, intill byn Skälshög.

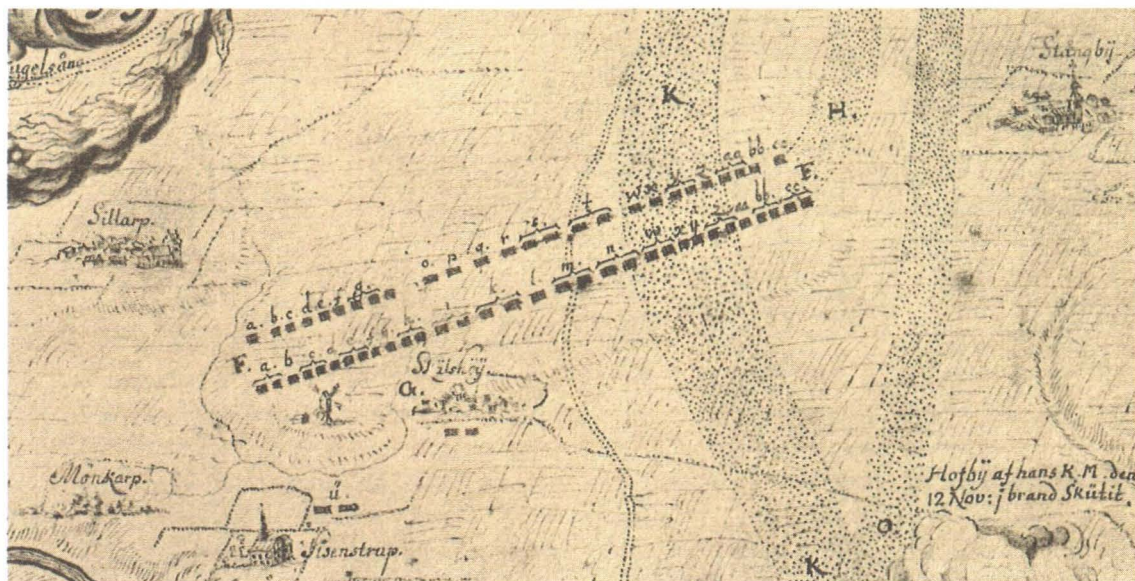
Vid förarbetena inför undersökningen framkom det att inte några bevarade lämningar under ploglagret fanns rapporterade, som kunde kopplas till härlägrret (Artursson, Aspegård & Stark 2016; Stark 2018). Detta kan tyckas märkligt eftersom lägrret var anlagt för att rymma hela den danska armén under resten av vintern, men några jordarbeten gjordes säkert inte i någon större omfattning.

Det vi vet idag om det danska lägrrets utseende och sammansättning härrör i mångt och mycket från den detaljerade karta som Erik Dahlberg upprättade över aktionerna kring Lund 1676 (fig. 1). Kartan som är orienterad mot söder återger det danska lägrret med en långsträckt form med två rader av trupper på ömse sidor av en lägergata, i närmast väst- östlig riktning, från Skälshögs mölla i öster i riktning mot Stångby kyrkby. Sydost om lägrret ser man Odarslöv, som Dahlberg benämner som Sillarp, och norr om lägrret återfinns Igellösa som benämns som Mönkarp. Vid godset Svenstorp anges två förlagda matrosbataljoner (ü). Lägrret lades

tvärs över landsvägen, som här än idag löper från Örtofta in mot Lund. Avsaknaden av referenspunkter på Dahlbergs karta gör det svårt att avgöra hur långt lägrret sträckte sig västerut, men från väderkvarnen vid Skälshög till Stångby stations-samhälle är det cirka tre kilometer så med en bredd av lägrret på cirka 500 meter skulle lägerområdet uppgå till cirka 150 hektar.

Frånvaron av fasta lämningar under ploglagret innebar att undersökningen av härlägrret genomfördes i form av en avsökning av ploglagret med metalldetektor (Stark i manus). Denna insats ledde till att 462 metallföremål tillvaratogs som bedöms vara kopplade till härlägrret och de händelser som utspelade sig där. Ungefär två tredjedelar av fyndmaterialet bestod av musköt- och pistolkulor. Övriga fynd utgjordes av personliga föremål som mynt, knappar och söljor, men även ett par svärdsknappar och seldonsdetaljer. Fyndspridningen visar ett tydligt mönster med flera koncentrationer längs ett öst – västligt orienterat stråk genom området, vilka tolkas som förläggningssytor där de danska soldaterna hade sina tält. Spridningen ger således en bild som stämmer väl överens med Erik Dahlbergs karta över härlägrret.

I denna artikel ligger fokus på en grav som påträffades något oväntat. Som nämndes ovan undersöktes härlägrret endast genom detektoravsökning, men parallellt med denna genomfördes en arkeologisk undersökning av en bronsålderboplats på samma område. Detta innebar att ploglagret trots allt kom att

Figur 1. Det danska härläget utanför Lund år 1676. Utsnitt av Erik Dahlbergs karta över slaget vid Lund (Steckzén & Wimarson 1922).

tas bort inom en del av området. De lämningar som då framkom bestod mycket riktigt av förhistoriska boplatslämningar, främst stolphål, gropsystem och brunnar. En lämning tolkades vid ett första påseende som en förhistorisk ugsanläggning, eftersom moränleran kring nedgrävningen var tydligt eldpåverkad, sotig och rödbränd. Vid närmare granskning visade det sig emellertid att det fanns fragment av kritpipor och tänder av människa i ytan. Den förväntade förhistoriska ugnen var i själva verket en grav från år 1676.

Graven, gravläggningen och de begravda

Graven var en cirka 2,5 x 1,25 meter stor, oregelbundet grävd grop. Endast tio centimeter av gropen var nedgrävd i moränleran under det cirka 30 centimeter tjocka ploglagret, vilket betyder att graven inte hade grävts djupare än cirka 35 centimeter vid begravningstillfället, då den anlades ute på den

dåvarande ängsvången. Som nämndes var moränleran runt omkring och under graven rödbränd, vilket visar att man eldat på platsen. Detta gjordes sannolikt för att tina upp marken tillräckligt för att kunna gräva ner sig i tjälen. Det lilla som fanns kvar av fyllningen utgjordes också av svart, sotig jord med ett påtagligt stort inslag av träkol.

Av de gravlagda återstod endast fragment i form av tänder och ben av två individer (fig. 2). Den absoluta merparten av skeletten var försvunna och det som återstod var i princip bara delar av en underkäke och spridda lösa tänder. Benmaterialet i övrigt var mer eller mindre upplöst och smulades sönder vid minsta beröring. Det var därför inte möjligt att plocka upp några ben för analys. Tänderna var däremot ganska bra bevarade och det stora flertalet av dem hade också bevarade rötter. Den osteologiska bedömningen är att tänderna sannolikt kommer från en äldre tonåring 19–20 år gammal och en yngre vuxen 25–30 år gammal (Arcini i manus).

Figur 2. Resterna efter de gravlagda: Del av underkäke med tänder, spridda tänder samt fragment av ett större rörben, skenben eller lårben. Fotografi av Kennet Stark.

I gravfyllningen fanns några föremål som sannolikt ska tolkas som skräp eller borttappade föremål som mer eller mindre slumpvis hamnade i graven vid igenfyllningen, även

om det inte kan uteslutas att något föremål tillhört de gravlagda (fig. 3). Vid vattensållning av fyllningen påvisades en mängd små benfragment från ej närmare identifierbara

Figur 3. Fynden i gravfyllningen: Fragment av kritpipor, blyspill, pistolkula, skospänne i järn, mynningsbeslag i tenn som möjligen suttit på en krutflaska, sprundhyska från en skjorta och en dansk 2-skilling präglad i Norge 1670. Fotografi av Kennet Stark.

djur, vilket bör tolkas som rester efter soldaternas kosthållning. Här fanns även enstaka brända hasselnötskal, bitar av kritpipor och ett flertal små fragment av blysmältor. Fyndsammanställningen visar att markytan i lägret måste ha varit rejält skräpig vid tiden för begravningen, vilket kan betyda att begravningen skett först efter det att soldaterna lämnat platsen. Graven var dessutom belägen i nära anslutning till platsen där tälten bör ha stått. Det förefaller inte troligt att man begravde de döda så nära den egna förläggningen. Kanske låg de döda kvar, eller så var de sjuka som dog senare på platsen, när slaget inleddes den fjärde december och som jordades först senare. I enlighet med det skriftliga källmaterialet kan begravningen ha skett i slutet av januari, då allmogen fick i uppgift av landshövdingen Lejonsköld att ta hand om alla döda (Hildebrand 1923).

I historieskrivningen rörande slaget vid Lund förekommer ofta uppgiften att orsaken till att de döda inte begravdes förrän i slutet av januari 1677 var att kylan var sträng med tjäle i marken (Wahlöö & Larsson 2003). Det förefaller dock vara osannolikt med tjällossning i januari, framförallt under 1600-talet, som var köldmaximum under den så kallade »Lilla istiden». Under denna period var medeltemperaturerna långt under dagens, då glaciärerna i alperna växte och Themsen frös till upprepade gånger. De låga vintertemperaturerna var sannolikt anledningen till att Karl X kunde tåga över Bälten 1658 och att Kävlingeån frös till så att soldaterna i den svenska armén kunde gå torrskodda över ån natten till den fjärde december 1676. Att de döda begravdes i slutet av januari beror mer sannolikt på att allmogen beordrades till att göra det då, snarare än en plötslig tjällossning mitt i vintern. Den rödbrända leran i graven och den sotiga och träkolsbemängda fyllningen i den visar tydligt att man fick

elda för att kunna tina upp marken då graven grävdes. Tjäljen var alltså fortfarande kvar i marken när graven grävdes.

Var begravdes de döda efter slaget?

Enligt hovpredikant Haquin Spegel ska allmogen i slutet av januari begravt över 8000 döda på slagfältet och på markerna däromkring, samt inne i staden Lund. Att alla dessa skulle dött i själva slaget, som så ofta hävdas, är förstås en orimlighet och en uppfattning sprungen ur vantolkningar av källmaterialet (jfr Björlin 1885). Såväl Spegel som Dahlberg och Bielke uppger alla dagarna efter slaget en betydligt lägre förlustsiffra, drygt tusen svenska soldater och uppemot det dubbla antalet danska soldater. Alla de övriga döda som begravdes mötte sannolikt sitt öde i kyla, svält och fältsjukan, likt majoriteten döda soldater under stormaktstiden. De kom i jorden först när allmogen beordrades av landshövdingen att ombesörja detta. Sannolikt myllades de döda ner ungefär där de påträffades, både på slagfältet och i lägren, och i massgravar på närliggande kyrkogårdar.

I samband med en arkeologisk undersökning på Norra Nöbbelövs kyrkogård 1995 påträffades en massgrav med begravda soldater från slaget vid Lund (Rönn 1995). Väster om kyrkan blottades ett par kvadratmeter av massgravens södra ände. Möjligen har man grävt ett mansbrett dike utmed kyrkogårdsmuren, vilket utifrån den dåtida kyrkogårdens utbredning skulle kunna ge plats för ett par hundra stupade soldater. Massgraven var cirka 1,5 meter djup och fylld med ben utan synbar ordning, vilket tyder på att kropparna hade stjälpits ner i graven utan någon större omsorg. Kvarlevor efter 23 individer kunde konstateras inom de cirka två kvadratmeter som frilades av massgraven och de osteologiska bestämningar som kunde

göras visade att de alla var män i åldern 25–35 år. På fyra kranier fanns huggmärken.

En möjlig parallell till den nyfunna soldatgraven är en uppgift i fornlämningsregistret om skelettgravar strax norr om Skälshögs by (FMIS Odarslöv 8:1), vilka ska ha framkommit i samband med täckdikning inom byns gamla ängsvång. Även den nyfunna graven var anlagd i en ängsvång, tillhörig Stångby. Kanske ville inte allmogen mylla ner de döda i åkervångarna, där de några månader senare skulle börja med vårbruket. Om även de stupade soldaterna begravdes i liknande grunda gravar på ängs- eller fäladsmarker inom själva slagfältet, lär dessa gravar ha plöjts bort när markerna senare lades under plogen vid tiden för enskiftet cirka 150 år efter slaget, vilket kan förklara varför dessa soldatgravar aldrig hittats. De är sedan länge försvunna, omvandlade till jordförbättring för 1800-talets bönder. Detta skulle även förklara fråvaron av massgravar på slagfältet som, om de funnits, borde ha upptäckts i samband med staden Lunds utbredning över slagfältet under modern tid.

Vilka var de gravlagda och vilket förband kan de ha tillhört?

Vilka var då de gravlagda och vilket förband kan de ha tillhört? Jämförelser av Dahlbergs karta och topografiska förutsättningar visar att undersökningsytan bör ha utgjort den västligaste delen av lägret. Enligt Erik Dahlbergs karta över lägret fanns där tre skvadroner rytteri förlagda, vilka han benämner som Ramstedts dragoner, vilket var ett nyuppsatt, av Ditlev Rantzau värvat dragonregemente som under slaget leddes av den smått legendariske Jørgen Brockenhuus. Rantzau var bördig från Holstein och var vid tiden för skånska kriget chef för det holsteinska värvade rytterregementet (Bøggild-Andersen

Figur 4. Några av mynten från Holstein Gottorp som framkom i området där graven påträffades. Valören på de två mynten till vänster är 1/16-thaler med porträtt av hertig Kristian Albrekt, som för övrigt var Karl XI's morbror. Myntet till höger visar den danske kungen Fredrik III i rustning, präglad i Glückstadt i Holstein. Foto av Kennet Stark.

1979), så sannolikt värvades dragonerna från samma område. Överste Ramstedt som var dragonernas chef fram till sensommaren 1676 var själv bördig från Schleswig och flera av de silvermynt som påträffades vid undersökningen av lägerområdet är just från Holstein-Gottorp (fig. 4).

I syfte att försöka kasta ytterligare ljus över de döda soldaternas ursprung gjordes två strontiumanalyser (Sr87) av de båda gravlagdas tänder. Denna analysmetod beskrivs närmare för Ales läsare i Ale nummer 1, 2018 (Ahlström & Arcini 2018). Som jämförelsematerial genomfördes samma analys på gravlagda soldater som upptäcktes på Norra Nöbbelövs kyrkogård år 1995. En analys utfördes på en soldat i massgraven och ytterligare en på den individuellt begravda soldaten som man påträffade invid den gamla kyrkans grundmur och som vanligtvis benämns som »officeren» (Rönn 1995). Analysresultaten från Nöbbelöv var ganska

tydliga, då soldaten från massgraven hade strontiumvärden som återfinns i Danmark (0,710). »Officeren» kom med stor sannolikhet från Sverige då han hade höga strontiumvärden som återfinns bl.a. i Västergötland och norra Småland (0,719).

Strontiumvärdena från de gravlagda i den nyfunna graven i Stångby var sinsemellan ganska lika (0,713–0,714), men inte lika lättförståeliga. De är något för höga för att passa in i Danmark eller norra Tyskland, men alltför låga för att komma från Sverige. Liknande värden återfinns exempelvis i östra Skåne, Blekinge, på Bornholm och i Norge, men enligt historieskrivningen deltog inga trupper från dessa landsdelar i slaget, även om det naturligtvis inte kan uteslutas att enstaka värvade soldater kan ha kommit därifrån. Att två individer i samma grav båda uppvisar närliggande värden talar dock emot att så är fallet.

En möjlig förklaring kommer istället från ett lite oväntat håll, från bronsåldern! När man i Danmark för några år sedan gjorde strontiumanalyser på de två välkända bronsålderskvinnorna från Egtved och Skrydstrup på södra Jylland blev det sensationella nyheter, då resultaten ansågs visa att de inte var bördiga från området där de hade begravts, utan var långväga ifrån. Nationalmuseet i Köpenhamn som gjorde analyserna menade att kvinnorna kommit från nuvarande södra Tyskland. Nu menar emellertid forskare från Århus (Thomsen & Andreasen 2019) att de isotopkartor som framställts över Jylland och som användes vid analysen av bronsålderskvinnorna ger en missvisande bild, då värdena har påverkats av modern kalkning inom jordbruket. I själva verket finns det ett område i sydvästra Jylland och Schleswig-Holstein med naturligt höga strontiumvärden, vilket skulle förklara de båda bronsålderskvinnornas förhöjda strontiumvärden. Dessa ligger i liknande nivåer som de gravlagda soldaterna från Stångby. De nya rönen från

Jylland stärker således hypotesen att soldaterna som lades till sin sista vila en kall vinterdag i Stångby faktiskt tillhörde Brockenhuus röda dragoner och att de, liksom de båda bronsålderskvinnorna, var bördiga från södra Jylland.

Summary

This paper presents a newly found soldiers grave connected to the Battle of Lund January 1676 and some of its implications. Comparisons are made with written sources, fex Erik Dahlbergs battle map, and the few previously found graves attributed to the battle.

The human remains in the grave were poorly preserved. Only fragments of teeth and bones from two individuals, aged 19–20 and 25–30 years respectively, were found. The grave had been dug at the danish military camp and close to the soldiers living quarters. The finds in the grave filling is interpreted as debris from the camp, indicating that the grave was dug after the battle, when the camp had been emptied. Lots of charcoal in the sooty grave filling as well as red tempered clay surrounding the grave show that the grave diggers had to light a fire in order to defrost the ground in the cold winter months. Finally, an analysis of strontium isotopes of the teeth and finds of silver coins in the near surroundings indicate that the deceased were part of the cavalry regiment from Holstein-Gottorp.

Referenser

- Ahlström, T. och Arcini, C. 2018. Skelett vittnar om förhistorisk mobilitet och migration – Gamla frågor, nya metoder. *Ale* 2018:1.
- Arcini, C. Manus. Osteologisk analys av soldatgraven från Stångby. I Stark, K. 2019. *Lägerliv & död. Danska härlägrat 1676. Arkeologerna Statens Historiska Museer Rapport.*
- Artursson, M., Aspeborg, H. & Stark, K. 2016. Stångby

- 5:28. Förhistoriska boplatslämningar och delar av det danska härlägre 1676. *Arkeologerna Statens Historiska Museer Rapport* 2016:36.
- Bøggild-Andersen, C.O. 1979. Ditlev Rantzau i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., Gyldendal.
- Björnin, G. 1885. *Kriget mot Danmark 1675–1679*. Stockholm.
- Hildebrand, S. 1923. *Hakvin Spegels dagbok*. Stockholm.
- Rönn, V. 1995. Norra Nöbbelövs kyrkogård, Arkeologisk undersökning i 2 delar: Del 1: januari 1995, Del 2: juni 1995. *Arkeologiska rapporter från Lund*, nr 11. Kulturen Lund.
- Stark, K. 2018. Skälshögslägre 1676. Vänsterflanken. *Arkeologerna Statens Historiska Museer Rapport* 2018:12.
- Stark, K. Manus. Lägerliv & död. Danska härlägre 1676. *Arkeologerna Statens Historiska Museer Rapport*.
- Steckzén, B. & Wimarson, N. 1922. *Erik Dahlbergs bataljplaner till Karl XI:s och Karl XII:s historia*. Stockholm.
- Thomsen, E. & Andreasen, R. 2019. Agricultural lime disturbs natural strontium isotope variations: Implications for provenance and migration studies. *Science Advances* Vol 5 No 3, eaav8083 (2019).
- Wahlöö, C. & Larsson, G. 2003. *Slaget vid Lund. Ett mord och icke ett fältslag*. Lund.

Logistikens betydelse för den svenska armén inför slaget vid Lund 1676

Av Roland Persson

Fil. doktor i historia F.d. landsarkivarie i Vadstena

Den 29 juni 1676 anföll Danmark Sverige genom att landsätta infanteri vid Råå vilket åtföljdes av strider vid Helsingborg, Landskrona, Malmö och Kristianstad. Den svenska armén fortsatte därefter in i Småland och Halland där danskarna tillfogades ett nederlag i samband med slaget vid Fyllebro den 17 augusti. Den svenska armén marscherade sedan söderut mot Lund där ett slag ägde rum den 4 december 1676 som resulterade i svensk seger trots att den danska armén var numerärt överlägsen den svenska. En av förklaringarna till detta var den svenska taktiken: en konsekvent och hänsynslöst genomförd anfallstaktik. Men det finns anledning att också peka på det svenska högkvarterets före slaget framgångsrika militära logistik som innefattade att sjuka och sårade soldater rehabiliterades och att stridande soldater fick en god inkvartering och förplägnad. Man hade också fäst vikt vid att armén försågs med behövlig militär materiel, soldater och hästar vilket var en viktig förutsättning då slaget vid Lund inleddes. Högkvarterets omsorg om kavalleriets hästar torde också ha bidragit till det positiva resultatet för den svenska armén. En förklaring till detta var även högkvarterets beslut att uppbåda allmogestyror, som kompletterade och avlastade den reguljära armén, vilket innebar att denna kunde föras fram till Lund i utvilat skick med hög stridsförmåga.

Inledning

Den 4 december 1676 drabbade svenska och danska militära styrkor samman i ett blodigt slag utanför Lund, vilket resulterade i ett förkrossande nederlag för de danska trupperna under ledning av den danske kungen Kristian V, trots att den danska hären var väsentligt större än den svenska. Kristian V hade en här som var sextio procent större än Karl XI:s.¹ Vad var det som gjorde att svenskarna trots detta segrade i striden?

Stockholm

Den 18 mars 1676 meddelade Karl XI att han avsåg att lämna Stockholm och under resan åtföljas av kansliråden Örnstedt och Hoghusen samt hovråden Erik Lindschöld och Johan Adolf Rehnskiöld,² Rehnskiöld var äldre bror till Karl XII:s berömde fältmarskalk Carl Gustav Rehnskiöld.³

Hovrådet Rehnskiöld kom inledningsvis att fungera som Karl XI:s försteminister, en roll som Enoch Ingers vill tilldela Erik Lindschöld,⁴ vilket Göran Rystad inte finner berättigat.⁵ Vid tiden för slaget vid Lund övertog kanslirådet Henrik Hoghusen rollen som kungens försteminister (se nedan).

Första anhalten på kungens resa blev rikskanslern Magnus Gabriel De La Gardies gods Jakobsdal (senare Ulriksdal),⁶ som låg en halvmil norr om Stockholm.

Kungsör

Nästa uppehåll på kungens resa blev en gammal kungsgård i Kungsör, som blev ett kärt tillhåll för Karl XI.⁷ Här utökades bemanningen i högkvarteret genom att krigsrådet Gyldenhoff önskade åtföljas av en skrivare i Krigskollegiet för att få hjälp i arbetet.⁸ Efter att ha rådgjort med hovrådet Rehnskiöld ut-

gick order från Kungsör till landshövdingen i Älvsborgs län, Henrik Falkenberg, att ställa hästar till förfogande för Livgardet, som fått order att avmarschera från Göteborg.⁹

Vänersborg

Den 29 april anlände Karl XI till Vänersborg.¹⁰

Sedan högkvarteret etablerats i Vänersborg mobiliserades här en rad militära resurser. Efter beredning och föredragning av Rehnskiöld utgick order till landshövdingen Gabriel Kurck att den militärutrustning, som upphandlats i Skaraborgs län snarast skulle skickas till Vänersborg.¹¹ Efter det att högkvarteret utfärdat order att en skvadron av Hälsinge infanteriregemente skulle flyttas från Stockholm till Vänersborg fick Kammarkollegiet order av kungen att ta ansvar för finansieringen av knektarnas kläder och andra tillbehör så att de utan fördröjning kunde marschera till Vänersborg.¹² Från högkvarteret i Vänersborg fattade Karl XI efter föredragning av Rehnskiöld beslut att Västerbottens infanteriregemente, som var förlagt i Göteborg, skulle anslutas till fältarmén och av detta skäl utrustas med kläder.¹³ Landshövdingen Henrik Falkenberg lät i Älvsborgs län värva 50 man till Livgardet, vilket finansierades genom att krigsrådet Gyldenhoff fick order av Karl XI att leverera 350 daler silvermynt till landshövdingen.¹⁴

Danmark inleder krig

Karl XI:s sammandragning av militära resurser i Vänersborg och hans senare beslut att flytta soldater och artilleri söderut mot Skåne (se nedan) föranleddes av hotet från Danmark. Det svenska nederlaget vid Fehrbellin den 18 juni 1675 fick Danmark att besluta sig för krig.¹⁵

Landshövdingen Hård i Hallands län avi-

serades den 18 februari 1676 att man inom högkvarteret avsåg att inom kort beordra en del av de i Vänersborg förlagda soldaterna och artilleriet att marschera till Skåne och att marschen skulle gå genom Hallands län med avbrott för inkvarteringar mellan Halmstad och Hallandsåsen. Med anledning av detta uppdrogs det åt landshövdingen att ordna med förplägnad åt soldaterna och foder åt hästarna i samband med nattlägren.¹⁶ I februari 1676 lämnade Karl XI sitt högkvarter i Vänersborg för att besöka sin mor, änkedrottningen Hedvig Eleonora, på Strömsholms slott.¹⁷ Slottet ingick i hennes livgeding.¹⁸

Strömsholms slott

Karl XI:s tid på Strömsholms slott dominerades av militära frågor. Bl. a. fick kungen här ta emot besvär från översten Fredrik Ribbing, som klagade över att värvingarna till hans regemente framskred i långsam takt som en följd av att officerarna vid regementet inte fick ut sina månatliga traktamenten. Order utgick att tillgodose officerarnas traktamentskrav.¹⁹

Invasion i Råå och marsch mot Helsingborg

I slutet av juni 1676 skeppades den danska armén in i Köpenhamn där ca 700 fartyg låg beredda. Den 29 juni kunde det danska infanteriet landsättas i Råå och dagen därpå marscherade man mot Helsingborg.²⁰

De styrande i staden överlämnade stadens nycklar och gav sig till de anfallande danskarna. En belägring av fästningen i Helsingborg inleddes och den 4 juli gav sig de 250 försvararna.²¹

Från svensk sida förutsågs, som ovan framgått, invasionen och man vidtog tidigt åtgärder för att förstärka den svenska armén. 3500 tunnor spannmål, avsedda för den svenska armén i Pommern, som på grund av

motvind hade förts till Göteborg, skeppades på Rehnskiölds inrådan till Helsingborg.²² För att ersätta eventuella luckor vid Livregementet till häst begärde kungen i samarbete med Rehnskiöld att få sig tillsänd mönstringsrullor över regementet.²³

Landskrona

Den 6 juli marscherade den danska hären vidare från Helsingborg till Landskrona. Staden kom snabbt i händerna på danskarna. Efter intagandet av staden började arbetet med att belägra slottet.²⁴

Det svenska högkvarteret förutsåg danskarnas marsch mot Landskrona. Man organiserade redan i maj i kontakt med landshövdingen i Kristianstads län, Magnus Durell, en transport till den svenska armén av kavalleriutrustning, bl.a. 200 sporrar.²⁵ Landskrona hade en av de modernaste befästningarna i Skåne. Besättningen var stor och välförsedd med proviant och ammunition. Trots detta gav sig kommandanten den 3 augusti.²⁶

Malmö

Livgardet och Livregementet till häst marscherade den 18 maj till de svenska förläggningarna i närheten av Malmö och den 22 maj kom Karl XI till Malmö.²⁷ Då det svenska högkvarteret var etablerat i Malmö tog Rehnskiöld på nytt initiativ i syfte att förstärka svenskarnas underhåll. Dennes samarbete med kungen resulterade i en skrivelse till Kammarkollegiet, i vilken kollegiet uppmanades att ordna medel för arméns underhåll under juni månad. Kungen påpekade särskilt att högkvarteret dagligen fick ta emot klagomål från artilleribetjänarna på fästningen i Malmö. Man klagade över brist på livsmedel.²⁸ Dessutom avgick skrivelser från högkvarteret, vilka var kontraserade av Rehnskiöld till både Krigskollegiet och krigsrådet Gyldenhoff, vilka påmindes om ammunition, som sedan länge bort varit ned-

sänd till Malmö.²⁸ Rehnskiöld tog även initiativ till en uppmaning åt generallöjtnanten Mörner att låta skicka persedlar som förvarades i Vänersborg till Malmö.³⁰ Rehnskiöld insåg också behovet av en fästningsminör. En sådan tillkallades av Karl XI i skrivelse till Krigskollegiet.³¹ Krigsrådet Gyldenhoff uppmanades att ta ansvar för att penningmedel tillfördes högkvarteret att användas till värvning av artillerikuskar.³²

Kristianstad

Efter Landskrona vände sig danskarna mot Kristianstad. Här uppmanade man stadens kommandant att ge sig. Danskarna hade landstigit mellan Landskrona och Helsingborg utan att man förmått att hindra detta.³³ I det hotfulla läget gav Karl XI på Rehnskiölds inrådan order till generalproviantmästaren Johan Hoghusen att livsmedel som fanns i Jönköpings och Kronobergs län skulle föras till armén i Kristianstad.³⁴

Sedan tillräckligt omfattande leveranser av gevär från landets faktorier uteblivit resulterade överläggningar i högkvarteret mellan kungen och Rehnskiöld i att man skulle undersöka möjligheten att hos städernas borgerskap samla in muskötter, karbiner, pistoler och annat i gevärsväg. Order härom utgick den 10 augusti 1676 då kungen och hans försteminister befann sig i Växjö (se nedan).³⁵ Den 12 augusti föll Kristianstad efter ett stormanlopp i danskarnas händer.³⁶

Karlshamn

Den 4 augusti 1676 anlände Karl XI med en militär styrka från Kristianstad till Karlshamn.³⁷ Före ankomsten till Karlshamn aviserade kungen landshövdingen i Växjö att man med armén skulle marschera dit upp. Landshövdingen fick order att anskaffa hästfoder för underhållet av arméns kavalleri. Planering av de fortsatta truppförflyttningarna upptog också Karl XI:s militära logistik.

Kungen ville få underrättelse om avståndet mellan Växjö och Laholm och därifrån till Halmstad. Monarken ville även få information om vägnars skick.³⁸

Växjö

Den 10 augusti anlände Karl XI och kavaleriet till Växjö,³⁹ där infanteriet anslöt.⁴⁰

Kanslirådet Johan Gyllenstierna⁴¹ infann sig i högkvarteret.⁴² Landshövdingen Fleming fick veta att proviant som var avsedd för Livregementet till häst saknades på grund av brist på hästar för framförandet av vagnarna på vilka provianten var lastad. Fleming uppmanades att med hjälp av borgerskapet i Växjö finna en lösning på problemet.⁴³

Den 11 augusti marscherade den svenska armén mot Halland för att undsätta Halmstad.⁴⁴

Laholm

Vid Laholm stod i början av augusti en mindre dansk bevakningsstyrka, som förstärktes med 3.000 man under generalmajoren Jacob Duncan, som var sänd med 2.900 man in i Halland för att erövra Halmstad och söka förbindelse med den norska hären.⁴⁵ Från Växjö ryckte Karl XI och svenskarna till undsättning. Den 17 augusti kom den svenska hären till Halmstad, en kvarts mil utanför staden.⁴⁶ När Duncan fick veta att den svenska hären var på marsch mot honom försökte han retirera till Laholm men längre än till Fyllebro söder om Halmstad hann han inte. Där krossades den danska hären. 1.000 danskar dödades.⁴⁷

Efter underrättelsen om nederlaget vid Fyllebro bröt Kristian V upp från Kristianstad och gick med hären mot Halland. Den 5 september kom man till Halmstad.⁴⁸

Gällared och Falkenberg

Från Halmstad flyttades under augusti 1676 det svenska högkvarteret till kyrkbyn Gällared i närheten av Falkenberg.

Från Gällared informerade Karl XI landshövdingen i Mariestad, att sjuka officerare och gemena vid Livgardet skulle föras till Jönköping för att förläggas där. Strömfelt beordrades att så snart de anlände till Mariestad skulle de här förses med kvarter och förplägnad.⁴⁹

Den 26 augusti anlände den svenska armén till Falkenberg.⁵⁰ Härifrån begärde Karl XI i samråd med Rehnskiöld av magistraten i Kungsbacka att sjuka soldater i armén skulle här erhålla förplägnad och omvårdnad.⁵¹ Rehnskiöld var även delaktig i ett beslut som gick ut på att ett spannmålsförråd i Varberg skulle via Falkenberg föras till Halmstad.⁵² Några dagar senare fick magistraten i Kungsbacka en begäran om anskaffandet av hästar som skulle ersätta utslitna hästar vid Livregementet till häst.⁵³ Högkvarteret begärde hos Kammarkollegiet att detta i kontakt med kanslirådet Örnstedt skulle i trakten av Jönköping och Växjö låta magasinera spannmål som upphandlades i Östergötland.⁵⁴ Kammarkollegiet fick även ta emot en begäran från Karl XI att knektarna vid Närke-Värmlands regemente skulle förses med nya kläder.⁵⁵ Kungen begärde i samråd med Rehnskiöld av faktorn Billing vid Jönköpings gevärsfaktori att överste Nils Gyllenstiernas regemente skulle erhålla så många dragonmusköter som regementschefen ansåg sig behöva.⁵⁶ Den hårda pressen på Kammarkollegiet fortsatte genom att man i högkvarteret erinrade om behovet att på olika orter inrätta underhållsmagasin samtidigt som kungen efterlyste utbetalningen av de penningmedel som var anordnade för armén.⁵⁷

Syllinge

Karl XI retirerade med armén från Falkenberg och den 1 september 1676 anlände man till Syllinge,⁵⁸ en by norr om Viskan. Härifrån beordrades magistraten i Borås att sjuka soldater som var på väg till Syllinge förutom

mat och dryck även skulle erhålla omvårdnad för att kunna återgå i tjänst.⁵⁹ Magistraten i Borås fick också ta emot en order, som uppdrog åt borgmästare och rådmän i staden att ta hand om åtskilliga sjuka soldater vid Livgardet. Sjuklingarna skulle inkvarteras i goda kvarter och genom god omvårdnad och förplägnad återfå hälsan.⁶⁰ Magistraten i Göteborg beordrades att uppmana borgarna i staden att baka ett parti bröd åt soldaterna som var förlagda i Syllinge.⁶¹ I Syllinge beslöt högkvarteret att hemförlova 150 sjuka ryttare ur Västgöta kavalleriregemente för att de skulle återfå hälsan och därefter återvända till armén.⁶² Landshövdingen i Jönköping fick order från högkvarteret i Syllinge att till den svenska armén leverera krut och ammunition.⁶³ Landshövdingen uppmanades också att sjuka soldater som skulle komma till Jönköpings län borde förläggas i städerna och här erhålla omvårdnad och förplägnad.⁶⁴ Kungens sjuka drabanter skickades till Göteborg för inkvartering och läkarvård. Överkommendanten i Göteborg, Mörner, beordrades också att förse drabanternas hästar med foder.⁶⁵ Mörner fick order från högkvarteret i Syllinge att inkvartera de sjuka drabanterna, underhålla och låta vårda dem.⁶⁶

Den 4 oktober 1676 meddelade Karl XI Johan Gyllenstierna och Erik Dahlberg att arméns uppbrott skulle ske den 6 oktober.⁶⁷

Över Svenljunga, Värnamo och Gisslaved

Sjukdomar och sårade soldater i armén gjorde att kungen från Svenljunga uppmanade sin livkirurg att sända tre goda gesäller för att betjäna hovstaten och Livgardet.⁶⁸

Efter ankomsten till Värnamo återkom kungen till behovet att ha tillgång till läkarvård. En läkare kallades till lägret i Värnamo.⁶⁹ Den 17 oktober 1676 utfärdades från högkvarteret där en order att allmogen i Västra härad, Södra Vedbo härad och Norra Vedbo härad med byssor, musköter och annat

gevär skulle marschera till Växjö för att driva bort fiendens styrkor från rikets provinser.⁷⁰

Från Gisslaved fick den före detta danske generalmajoren och senare svenska riksrådet Ebbe Ulfeldt order av Karl XI att med allmogen i Kalmar län bryta in i Brömsebro och förhindra fortifikationen av Kristianopol samt att återerövra Ronneby för svensk räkning och därefter gå mot Karlshamn.⁷¹

Den 14 oktober 1676 meddelade kungen Johan Gyllenstierna och Erik Dahlberg att han med armén anlät till Gisslaved varifrån han avsåg att fortsätta marschen och gav order att trupperna skulle infinna sig till rendezvousplatsen den 19 oktober klockan 12.00, varifrån man skulle skynda vidare i förhoppningen att det småländska kavalleriet skulle ansluta sig.⁷² Då högkvarteret fanns i Gisslaved kom det till kungens kännedom att några av Västerbottenknektarna var på väg från Stockholm. Från högkvarteret utgick order till landshövdingen Gabriel Kurck att han skulle förse knektarna med hästar för att deras förflyttning genom Skaraborgs län skulle underlättas.⁷³

Ölmstad och Toftaholm

Från högkvarteret i Ölmstad anlände en order till riksrådet Pontus De La Gardie att han skulle bryta upp med allmogen i Sunnerbo härad och Västra härad för att göra ett anfall in i Göinge härad i Skåne.⁷⁴

Från Toftaholm avgick strax efter kungens ankomst en skrivelse från högkvarteret till krigsrådet Gustaf Kurck i vilken det gavs order att Wittenbergs dragoner, som rekryterades i Östergötland, skulle erhålla förplägnad.⁷⁵

Under sin vistelse i Syllinge (se ovan) mottog Karl XI två brev från Johan Gyllenstierna och Erik Dahlberg, vilka rapporterade från Värnamo om åtgärder som vidtagits för truppernas underhåll och nattläger under den fortsatta marschen.⁷⁶ Gyllenstierna och Dahl-

berg hade den 20 september skickats från lägret i Syllinge för att utstaka marschriktningar och mötesplatser. Gyllenstierna och Dahlberg löste tillsammans uppgiften att ordna försörjningen och organisera uppmarschen för armén som sedan vann den avgörande segern vid Lund.⁷⁷ Planering av truppers marsch söderut var en central del i högkvarterets militära logistik.

Överkommendanten i Göteborg, Hans G Mörner, informerades av kungen att han avsåg att bryta upp med både infanteri och kavalleri. Mörner fick order att två brigader i Göteborg skulle möta kungens infanteri i Sörby.⁷⁸

Sörby

Karl XI och kavalleriet anlände till Sörby den 7 oktober⁷⁹ Kungen beslutade här att en del av arméns hästar skulle flyttas till Jönköping för att utfodras genom landshövdingens försorg.⁸⁰ Kungen påpekade att det krävdes att man i förråd skulle lagra 100 tunnor havre och 400 lass hö.⁸¹ Från högkvarteret i Sörby rekvirerades skor och strumpor till Hälsinglands tremänningsregemente.⁸² Man rekvirerade även 200 pikar och 200 värjor från faktorn Billing i Jönköping.⁸³

I början av oktober lämnade de svenska

trupperna Halland och marscherade mot Ljungby. Den 19 oktober samlades de svenska trupperna här,⁸⁴ och artilleriet och infanteriet anslöt.⁸⁵

Från Ljungby över Markaryd till Benstorp i Skåne

Från Ljungby gav kungen order till landshövdingen i Jönköping att några officerare och deras hästar skulle inkvarteras här och erhålla förplägnad.⁸⁶ Från Ljungby informerades landshövdingen att det behövdes en fältkoffert med medikamenter till översten Güntenberghs regemente. Strömfelt fick order att anskaffa penningmedel till köpet av kofferten med läkemedel.⁸⁷

Den 23 oktober 1676 kom den svenska armén till Markaryd.⁸⁸

Härifrån beordrades landshövdingen i Jönköping att snarast möjligt låta transportera det bröd, som fanns i Jönköping till Markaryd.⁸⁹

Den 2 november gick den svenska armén i läger vid Bårslöv i nordvästra Skåne.⁹⁰

Landshövdingen i Kronobergs län fick order från lägret i Bårslöv att låta transportera salt och bröd hit.⁹¹ Överproviantmästaren beordrades att låta transportera bröd, som fanns i Markaryd till lägret vid Bårslöv.⁹²

Generalmönstring av den svenska armén vid Hamneda den 20 oktober efter rendez vous i Ljungby (från en teckning av Erik Dahlbergh).

Lägerplatsen i Bårslöv blev dålig. Det regnade ihållande. Karl XI förstod ganska snart att man inte kunde stanna kvar här, varför en marsch söderut påbörjades den 10 november. Den 11 november gick man i läger vid Lilla Harrie.⁹³

Här motarbetade terrängförhållandena etablerandet av ett bra läger. Kungen valde därför att flytta sitt läger till byn Benstorp.⁹⁴

Benstorp

Efter ankomsten till Benstorp insåg högkvarteret behovet att tillföra de egna styrkorna kulor, varför order utgick den 23 november 1676 till landshövdingen Gustaf Lilliecrona att en uppsättning kulor skulle skickas från Huseby bruk till Markaryd.⁹⁵ Högkvarteret påtalade dessutom inför överkommendanten i Göteborg, Hans G Mörner, att man var missnöjd med den vanskötsel, som drabbat drabanterna, vilka var förlagda i Göteborg. Order utgick att drabanterna skulle bli föremål för bättre omsorg och då hälsan förbättrats förflyttas till Benstorp.⁹⁶

Högkvarteret insåg dessutom efter ankomsten till Benstorp att det var nödvändigt att genomföra manskapsförstärkningar. Order utgick till landshövdingarna Lilliecrona, och Strömfelt att de knektar vilka under marschen till följd av sjukdom hade blivit kvarlämnade hos allmogen på landsbygden men återhämtat sig skulle marschera till Markaryd.⁹⁷ Lilliecrona och Strömfelt fick även order att låta eftersöka ryttare som rymt från armén till Sverige och att återföra dem till Benstorp.⁹⁸

Från Benstorp utfärdades ett öppet brev att ingen fick färdas över den gamla riksgränsen från Sverige till lägret i Benstorp.⁹⁹ Misären i det svenska lägret var förfärlig och förödande. Trupperna hade lidit, insjuknat och försvagats redan i Bårslöv. De gängse sjukdomarna, framförallt maginfektioner, hade

redan drabbat dem. Det blev också mycket dåligt med mathållningen.¹⁰⁰ Förbudet att komma till lägret i Benstorp är mot bakgrund av detta en förståelig åtgärd för att förhindra att situationen i lägret förvärrades. Soldaternas hälsa och förplägnad var viktig för kungen och Rehnskiöld.

Den 29 november hölls krigsråd i det svenska högkvarteret i Benstorp, då argumenten för och emot ett anfall mot danskarna vägdes. Avgörandet kom att fällas av den inträffade vintern. I slutet av november kom kylan och Kävlingeån började frysa till. Beslutet att anfalla fattades den 30 november. Den 2 december tog man det slutgiltiga anfallsbeslutet. Detta framgår av ett chifferbrev som undertecknades av Karl XI och sändes till generalguvernören Fabian von Fersen i Malmö.¹⁰¹ Meddelandet till fästningskommendanten var kontrasignerat av kanslirådet Henrik Hoghusen, som således var delaktig i anfallsbeslutet. I sin egenskap av medlem i högkvarteret hade Hoghusen givetvis god kännedom om utvecklingen under de fälttåg som föregick slaget vid Lund. Han hade kunskap om arbetet som under kungens och Rehnskiölds ledning utträttats för att planera de svenska truppernas förflyttning, förse den svenska armén med kläder, läkemedel och läkarvård. Inom högkvarteret hade man lagt stor vikt vid vården och rehabiliteringen av sjuka och sårade soldater, de stridande soldaternas inkvartering och förplägnad. Omsorgen om kavalleriets hästar var också viktig för Karl XI och hans försteminister, liksom uppståndandet av allmogestyrkor, som kompletterade och avlastade de reguljära trupperna, så att dessa kunde föras fram med hög stridsduglighet. Högkvarteret hade även visat stort ansvar för bemanningen av detta. Då kungen och Hoghusen i samråd fattade beslut att anfalla danskarna torde insikten om vad som utträttats haft betydelse.

Den svenska trossens gruppering vid Stångby under slaget vid Lund.

Sammanfattning

Slaget vid Lund den 4 december 1676 resulterade i svensk seger, trots att den danska armén var numerärt överlägsen Karl XI:s styrkor. Ett förhållande som förklarar den svenska segern är det svenska högkvarterets framgångsrika militära logistik, som föregick slaget och bl.a. innefattade planering av truppersnas förflyttning, anskaffande av militär materiel, läkemedel och läkarvård till armén samt dessutom rehabilitering av sjuka och sårade soldater och manskapsfösterkningar samt anskaffande av hästar till kavalleriet.

Summary

June 29 1676 Denmark invaded Sweden with infantry at Råå south of Helsingborg. Then combats took place at Helsingborg, Landskrona, Malmö and Kristianstad. After that the

Swedish army marched into Småland and Halland where the Danish army was defeated at Fyllebro August 17. Afterwards the Swedish army marched south in the direction of Lund, where a big and bloody battle took place December 4 1676. The battle resulted in a Swedish victory though the Danish army was much bigger than the Swedish. One of the causes for the result of the battle was the Swedish tactic: a consistent and ruthless attack but also the Swedish military logistics including the fact that the king and his first minister, Johan Adolf Rehnskiöld paid attention to the necessity of rehabilitating sick and wounded soldiers and provide the fighting soldiers with good accommodation and feeding. The king and his adviser delivered military equipment, medicaments, medical attendance, soldiers and horses to the cavalry. This was of importance for the result for

the battle at Lund as well as the decision of the king to use country people in the combats. The regular soldiers were relieved and could go into the battle at Lund thoroughly rested and with high capacity to fight.

Noter

¹ Claes Wahlöö & Göran Larsson, *Slaget vid Lund*, 1998 sid. 38

² Karl XI till Kammarkollegiet 1676-03-18, RR,RA

³ Alf Åberg, *Karl XI*, 1964, sid. 48

⁴ Enoch Ingers, *Erik Lindschöld*, 1908, sid. 152

⁵ Göran Rystad, *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten*, 1955, sid. 130f.

⁶ Alf Åberg, 1964, sid. 40

⁷ A. Åberg, 1964, sid. 68

⁸ Karl XI till Kammarkollegiet 1676-04-26, RR,RA

⁹ Karl XI till landshövdingen Falkenberg 1676-04-26, RR,RA

¹⁰ Carl XI:s almanacksanteckningar, sid. 3

¹¹ Karl XI till landshövdingen Gabriel Kurck 1676-01-17, RR,RA

¹² Karl XI till Kammarkollegiet 1676-01-11, RR,RA

¹³ Karl XI till Kammarkollegiet 1676-01-17, RR,RA

¹⁴ Karl XI till krigsrådet Gyldenhoff 1676-01-20, RR,RA

¹⁵ Jerker Rosén, *Svensk historia*, del I, Stockholm 1964 sid. 625f.

¹⁶ Karl XI till landshövdingen Hård 1676-02-18, RR,RA

¹⁷ A. Åberg, 1964, sid. 76

¹⁸ Werner Pursche, *Hedvig Eleonoras livgeding och Vadstena stad och län*, 600 år i Vadstena, 2000, sid. 377

¹⁹ Karl XI till landshövdingarna Mörner, Rosenhane, Falkenberg, Conrad Gyllenstierna, Jacob Fleming, Hård, Leijonschöld och Duvall 1676-03-06, RR,RA

²⁰ Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 14

²¹ Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 14

²² Karl XI till överkommendanten i Göteborg Hans G Mörner 1676-05-12, RR,RA. Anna-Brita Lövgren skriver i sin doktorsavhandling *Handläggning och inflytande*, 1980, sid. 7 att kontrasingnation är tecken på del i beslutet. Detta är en åsikt som hon delar med flera andra forskare

²³ Karl XI till krigsrådet Gyldenhoff 1676-05-19, RR,RA

²⁴ Wahlöö-Larsson, 1998, sid. 14f.

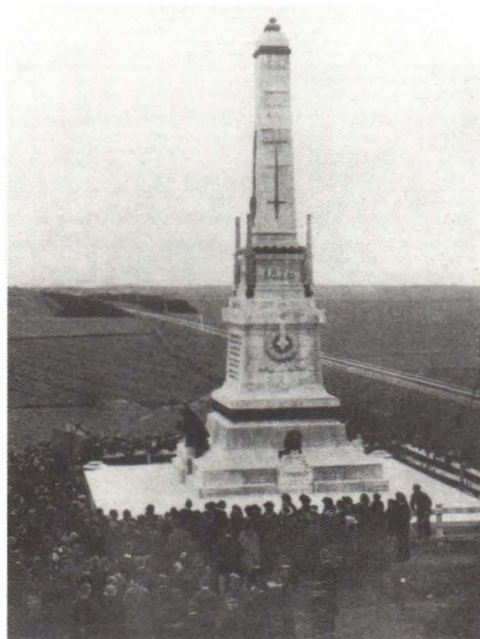
²⁵ Karl XI till landshövdingen Durell 1676-05-21, RR,RA

²⁶ Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 14 f.

²⁷ Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 112

²⁸ Karl XI till Kammarkollegiet 1676-05-24, RR,RA

²⁹ Karl XI till Krigskollegiet och krigsrådet Gyldenhoff

Monumentet i Lund invigdes den 21 oktober 1883 av initiativtagaren Martin Weibull. Tanken att resa ett monument till minne av slaget på tvåhundraårsdagen kom 1876 från föreningen som utger denna tidskrift, Ale, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening, vars ordförande Martin Weibull vid den tidpunkten var. (Bildkälla: Claes Wahlöö och Göran Larsson, *Sextonhundrasjuttiosex*, 1996).

Red.

1716-06-18, RR,RA

³⁰ Karl XI till generallöjtnanten Mörner 1676-06-23, RR,RA

³¹ Karl XI till Krigskollegiet 1676-06-25, RR,RA

³² Karl XI till Gyldenhoff 1676-03-25, RR,RA

³³ Karl XI till riksrådet 1676-07-04, RR,RA

³⁴ Karl XI till generalproviandmästaren Johan Hoghusen 1676-07-10, RR,RA

³⁵ Karl XI till Pontus dela Gardie, Ebbe Ulfeldt och Gustaf Kurck 1676-08-10, RR,RA

³⁶ Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 15 f.

³⁷ Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 115

³⁸ Karl XI till landshövdingen Fleming 1676-07-10, RR,RA

³⁹ Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 116

⁴⁰ Carl XI:s almanacksanteckningar, sid. 6

⁴¹ Göran Rystad, *Johan Gyllenstierna*, Svenskt Biografiskt Lexikon, Band 17, sid 610

⁴² Karl XI till riksrådet 1676-08-09, RR,RA

⁴³ Karl XI till landshövding Fleming 1676-08-10, RR,RA

- 44 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 116
- 45 Svensk uppslagsbok 1931
- 46 Carl XI:s almanacksanteckningar, sid. 6
- 47 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 16
- 48 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 16
- 49 Karl XI till landshövding Strömfelt 1676-08-24, RR,RA
- 50 Karl XI till borgmästare och rådmän i Kungsbacka 1676-09-01, RR,RA
- 52 Karl XI till översten Hamilton 1676-09-04, RR,RA
- 53 Karl XI till borgmästare och rådmän i Kungsbacka 1676-09-03, RR,RA
- 54 Karl XI till Kammarkollegiet 1676-09-04, RR,RA
- 55 Karl XI till Kammarkollegiet 1676-02-05, RR,RA
- 56 Karl XI till faktorn Billing 1676-09-04, RR,RA
- 57 Karl XI till krigsrådet Gyldenhoff 1676-09-05, RR,RA
- 58 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 116
- 59 Karl XI till borgmästare och rådmän i Borås 1676-09-11, RR,RA
- 60 Karl XI till borgmästare och rådmän i Borås 1676-09-17, RR,RA
- 61 Karl XI till borgmästare och rådmän i Göteborg 1676-09-18, RR,RA
- 62 Karl XI:s pass 1676-10-30 för 150 man sjuka av Västgöta kavalleri, RR,RA
- 63 Karl XI till Mörner 1676-09-17, RR,RA
- 64 Karl XI till Mörner 1676-10-03, RR,RA
- 65 Karl XI till Mörner 1676-09-16, RR,RA
- 66 Karl XI till Mörner 1676-10-03, RR,RA
- 67 Karl XI till Johan Gyllenstierna och Erik Dahlberg 1676-10-04, RR,RA
- 68 Karl XI till livkirurgren 1676-10-11, RR,RA
- 69 Karl XI till doktor Ehrman 1676-10-17, RR,RA
- 70 Öppet brev för allmogen i Västra härad, Södra Vedbo härad och Norra Vedbo härad, 1676-10-17, RR,RA
- 71 Karl XI till Ebbe Ulfeldt 1676-10-15, RR,RA
- 72 Karl XI till Johan Gyllenstierna och Erik Dahlberg 1676-10-14, RR,RA
- 73 Karl XI till landshövdingen Gabriel Kurck 1676-10-14, RR,RA
- 74 Karl XI till Pontus De La Gardie 1676-10-15, RR,RA
- 75 Karl XI till Gustaf Kurck 1676-10-18, RR,RA
- 76 Karl XI till Johan Gyllenstierna och Erik Dahlberg 1676-10-01, RR,RA
- 77 G. Rystad, 1955, sid. 136
- 78 Karl XI till Mörner 1676-10-01, RR,RA
- 79 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 118
- 80 Karl XI till landshövdingen Strömfelt 1676-10-10, RR,RA
- 81 Karl XI till Strömfelt 1676-10-20, RR,RA
- 82 Karl XI till landshövdingen Strömfelt 1676-10-10, RR,RA
- 83 Karl XI till faktorn Billing 1676-10-10, RR,RA

- 84 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 17, 118
- 85 Carl XI:s almanacksanteckningar, sid. 8
- 86 Karl XI till landshövdingen Strömfelt 1676-10-20, RR,RA
- 87 Karl XI till Strömfelt 1676-10-20, RR,RA
- 88 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 19
- 89 Karl XI till landshövdingen Strömfelt 1676-10-23, RR,RA
- 90 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 19
- 91 Karl XI till landshövdingen Lilliecrona 1676-11-04, RR,RA
- 92 Karl XI till överproviantmästaren 1676-04-05, RR,RA
- 93 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 19
- 94 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 19 ff.
- 95 Karl XI till landshövdingen Lilliecrona 1676-11-23, RR,RA
- 96 Karl XI till överkommendanten Mörner 1676-11-30, RR,RA
- 97 Karl XI till landshövdingarna Lilliecrona, och Strömfelt 1676-11-30, RR,RA
- 98 Karl XI till landshövdingarna Lilliecrona och Strömfelt 1676-11-21, RR,RA
- 99 Öppet brev 1676-11-28, RR,RA
- 100 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 24
- 101 Wahlöö & Larsson, 1998, sid. 30, 122

Käll och litteraturförteckning

Arkivkälla

Riksarkivet

Riksregistraturet

Tryckt källa

Carl XI:s almanacksanteckningar utgivna av Sune Hildebrand, Stockholm 1918

Litteratur

Claes Wahlöö och Göran Larsson, *Slaget vid Lund*, Lund 1998

Enoch Linder, Erik Lindschöld, Lund 1908

Anna-Brita Lövgren, *Handläggning och inflytande, Beredning, föredragning och kontrasignering under Karl XI:s envälde*, Lund 1980

Werner Pursche, *Hedvig Eleonoras livgeding och Vadstena stad och län, (600 år i Vadstena)* Västervik 2000

Alf Åberg, *Karl XI*, Stockholm 1964

Svensk uppslagsbok, Malmö 1931

Göran Rystad, *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakt*, Lund 1955

Jerker Rosén-Svensk historia del I, Stockholm, 1964

Göran Rystad, *Johan Gyllenstierna, Svensk Biografiskt Lexikon Band 17*, Stockholm 1967–1969

Ultima Ratio Regum, konungars yttersta argument

Om det skånska artilleriets historia och dess uppgång och fall

Av Leif Mårtensson

Museichef, Skåne- och artillerihistoriker, fd artilleriregementschef

Artilleriets kungliga historiska bakgrund fram till 1794

Skåne först avseende kanoner

Den första kanonen i Norden, kanske den äldsta bevarade i Europa, hittades på 1860-talet i Loshult. Den har daterats till 1300-talets mitt och är vida omtalad, även internationellt, i skrifter om artilleriets äldsta historia. En exakt kopia finns på Artillerimuseet i Kristianstad.

Även i ett annat avseende var Skåne tidigt ute. I Karlskrönikan om Karl Knutsson Bondes tid läser vi att vid anfallet mot Skåne 1452 medfördes 20 »kärrebössor» dragna på slädar, hanterade av »bösseskyttar», artilleristernas benämning på den tiden. Bössorna nämns inte alls under det följande krigståget, där Lund blev värst drabbat.¹ Antalet verkar för stort och slädar var begränsat användbara.

Loshultskanonen från 1300-talet med kula och pil.
Längd ca 35 cm.

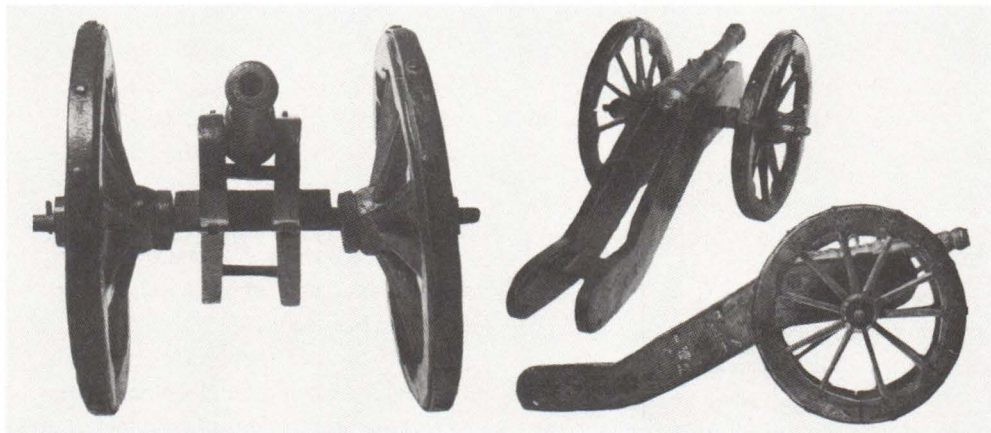
Källorna anger däremot att frun på Vittskövle slott, Holgera Krognos, lät skjuta ett skott mot Karl Knutssons styrka med en bombard vilket räckte för att skrämma bort dem.² En bombard är en grövre kort kanon, tung och fast grupperad. Det intressanta är att det är första gången kanoner omnämns att medfölja en svensk styrka i fält. Tidigare var kanoner nämnda enbart i samband med fast gruppering på fästningar eller på fartyg.

Kanoner i det rörliga fältartilleriet var under den allra äldsta tiden inte särskilt träffsäkra. De gjorde dock stor psykologisk nytta genom sina höga knallar och eldslågor. Hästar och folk skingrades av förskräckelse. Artilleriets skyddshelgon var och är sankta Barbara som åkallades både för att ge verkan på fienden och för att inte den egna kanonen skulle sprängas, inte minst på grund av dålig gjutning av eldröret.

1600-talets svensk-danska krig

En omtalad raid är den unge Gustav II Adolfs 1612 i nordöstra Skåne. Han hade dock lämnat kanoner och tyngre utrustning, innan han fortsatte in över danska gränsen. Inget i krigsskildringarna handlar om kanoner. Danmark, Skåne, lämnades dessutom i vild oordning.

Vid kriget 1643–45, under svensk ledning av Gustav Horn, erövrades Landskrona efter en veckas belägring. Där avlossades ca 700 granater efter att tyngre kanoner rekvirerats vilket var tidsödande.⁵ Malmö kunde inte er-

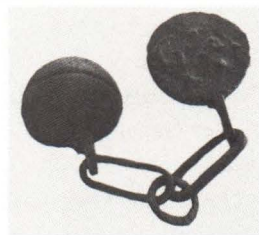
Lätt svenskt fältartilleri från 1640-talet. Modell av 4-pundigt regementsstycke.

övrar. Mellan Malmö och Lund stod det dock senare en mindre träffning som mest bestod av en artilleriduell. Horn förfogade vid krigets början över 30 lätta artilleripjäser. Andra händelser under Trettioåriga krigets slutskede blev viktigare för båda länderna.

Om artilleriet vid slaget vid Lund 1676 finns olika uppgifter, beroende på att det lätta artilleriets placering i bataljonsluckor glömts bort i skildringar av slaget.⁶ Det fanns dock enbart ca 20 svenska pjäser mot de danska 57 (varav till slut 51 erövrades!). I snabba kavalleriattacker var det svårt med hänsyn till vintriga markförhållanden att hinna fram. Den tidens hästar var mindre än dagens och orkade sämre i dåligt underlag.

Kanoner hade länge störst betydelse för fästningarna och fanns i stor mängd redan på 1600-talet. De främsta i Skåne var Malmö, Landskrona och den nybyggda i Kristianstad. Den tiden var kanonerna av ett stort antal olika typer, av olika ålder och kvalitet. I Tøjhusbehållningen i Köpenhamn fanns 1649 inte mindre än 46 typer av olika slag och ålder, mer eller mindre pålitliga. På Malmöhus fanns det redan 1597 ca 140 av 16 typer och i Landskrona 22.³ Det rörliga artilleriet i fält hade under denna tid också betydelse för be-

36-pundigt kedjelod med Gustav II Adolfs monogram. Diameter 17,1 cm, vikt 20,5 kg.

lägringar för att så förlustfritt som möjligt kunna erövra och plundra städer, slott och borgar.

Gustav II Adolf och artilleriet

Det var Gustav II Adolf, som genom en helt ny användning av även lätta kanoner framdragna på slagfältet av infanteriet, skrämde upp motståndarna under 30-åriga kriget. Den omskrivna läderkanonen var lätt att ta med sig men tålde inte många skott och ersattes.⁴ Kungen organiserade 1630 det rörliga fältartilleri till ett Kungligt artilleriregemente där han blev högste chef. Medhjälparen och den främste artilleristen var då Lennart Torstensson.⁵ Redan tidigare hörde artilleriets främsta till hovet eller »Hof-folket».

För Skånes artilleri blev resultatet av kriget betydelsefullt – efter 1658 – då en svensk artilleristyrka placerades i Pommern. Denna kom efter hand att organiseras och inordnas i skånska Wendes artilleriregemente (A3).

Efter hand kom många kunniga artilleris-

ter med utbildning främst från Preussen att inordnas i svenska armén. Det bör även här påminnas om att Sveriges sydgräns för de tyska provinserna i ca 185 år gick söder om Greifswald.

Artilleriregementet delas i fyra delar 1794 genom Gustav IV Adolf

Det kungliga regementet blev för stort att hanteras från huvudstaden. Det delades upp 1794 i fyra egna självständiga regementen.⁷ De benämndes nummer 1 till 4: Svea (Stockholm), Finska (Helsingfors), Wendes (mer om skånska Wendes kommer särskilt) och Göta i Göteborg. Finska lades ned 1811 och då blev Göta nummer 2. Till dessa fördelades också ut ansvaret för artilleriet i landets fästningar. Många fler artilleriregementen, upp till elva under en viss period, skulle komma till och sedan åter försvinna fram mot våra dagar.

De fyra styrdes av regementschefer. Rangmässigt sattes artilleriet direkt efter de »fina» gardena i Stockholm, eftersom de varit delar av ett fd kungligt regemente. Detta gillades inte av alla andra regementschefer. Således, till exempel, vid möten, parader, bordsplaceringar m m, så kom artilleriofficerarna inordnas direkt efter gardena. Rangordningen ändrades inte förrän på 1930-talet.

Det utsatta Skåne

Skåne har ofta genom tiderna hamnat i utsatta lägen. Här anförs bara som exempel en kort sammanfattning för de kritiska åren i början av 1800-talet.

Johan Christopher Toll utnämndes 1801 till generalguvernör över Skåne. Så allvarligt var då läget att denna ovanliga organisation valdes. En befälhavare, »vicekung», över hela samhället, inte bara över krigsmakten, för att kunna fatta snabba beslut.⁸ Engelsmännen gillade inte svenskt närmande till

Ryssland. En engelsk flotta hotade oss. 1805 började de första Napoleonkrigen illa och 1807 räddade Toll svenska armén, så att den kunde överskeppas till hemlandet och främst Skåne. 1808 förklarade Danmark krig mot Sverige tillsammans med Frankrike. Armén leddes av marskalk Bernadotte. Kriget blev dock bara ett ordkrig. Samma år anföll Ryssland Sverige från öster, med godkännande av vår fiende Napoleon.

Wendes artilleri beordrades vara kvar i Skåne med hänsyn till hotläget västerifrån.

Ett kortvarigt bråk startade också med Norge, genom tronpretendenten från Norge, Karl-Augusts plötsliga död i Skåne på Kvindinge hed 1810. Under stort besvär kallades fler och fler soldater in. Ett lantvärn hade satts upp men getts för lite resurser och många dog också i sjukdomar. En stor del av skåningarna fick bemanna kanonslupar som var stationerade på flera ställen längs kusterna.⁹ Värn för kanoner, vissa med anor från Karl XII:s tid, byggdes på vid kusterna. Motståndet mot inskrivningarna kulminerade 1811 vid Klågerup, där man satte in militär

Johan Christopher Toll.

med bland annat två kanoner från Malmö fästning mot den obehäpnade styrkan.¹⁰ Nye kronprinsen Karl-Johan var alltid rädd för uppror, med erfarenhet från hans franska revolutionära tid.

England stödde nu Sverige, där båda länderna blivit emot Napoleon, och skänkte bland annat kanoner med ammunition till vårt land. Två nya regementen sattes upp i Skåne 1811–1813, Norra och Södra Skånska infanteriregementena, som komplettering till de tre kavalleriregementena som redan fanns.¹¹ Från 1812 övergick krigsförhållandena helt till det tyska området genom anfallet mot Napoleon och det blev lugnare i Skåne och Tolls befattning drogs in. Danmark var försvagat och hotat söderifrån. Ryssland och Sverige stred tillsammans för första gången!

Toll från N Skåne, född på Mölleröd i Finja, var en märklig person som startade sin bana genom att vid rätt tillfälle ge kungligt stöd inför Gustav III:s revolution 1772. Han arbetade sedan pålitligt för kungarna och var en skicklig organisatör, förhandlare och lugn beslutsfattare. Han erhöll de allra högsta titlarna, greve och fältmarskalk. Han bodde på 1800-talet på Bäckaskogs slott öster om Kristianstad, och var en av dem som tog emot Karl-Johan. Hans begravning 1817 blev mycket uppmärksam. Hans kista fördes i en flerdagars lång procession från Bäckaskog till kyrkan i Riseberga, eskorterad av bland annat artilleri.

Kunglig Wendes Artilleriregemente, det värvade regementet

Från 1794 hade Skåne fått ett artilleriregemente vilket fick stor betydelse. Det fanns tre kavalleriregementen som behövde stöd i krig och två nya infanteriregementena. För Kristianstad blev det påtagligt genom att den lilla fästningsstaden nu styrdes av både fästningskommendant och regementschef. Bra var att

utbildningsnivån stärktes på bredden inom det tekniska området. Det berodde mycket på att artilleriet var värvat även vad avser meniga soldater som gavs en för tiden jämförelsevis en högt stående utbildning.

Artilleriregementena fick namn knutna till kungadömet. Wendes måste kanske förklaras. Vendererna var ett slaviskt folkslag som under tidig och sen medeltid trängde fram österifrån främst längs den tyska Östersjö-kusten. Danmark var då en stark Östersjöstat och tog efterhand makten. Danske kungen titulerade sig »de Venders Konge». Gustav Vasa var inte nöjd med att danske kungen kallades sig de goters konung och fortfarande sedan drottning Margaretas tid också hade Tre kronor i sin vapensköld, som om att de fortfarande ansåg sig ha kvar Sverige som en gammal besittning. Från 1540 tog Gustav Vasa kungatiteln »Sveriges, Götes och Venders konung», som kan tolkas som en avsiktlig förolämpning mot danskarna.¹² De fyra nya regementenas sigill fick koppling till kungatiteln och Wendes tilldelades en Lindorm som hade en historisk koppling till Vendererna. Officiellt vet vi att ett sådant sigill fanns på en broderad vapensköld vid Gustav II Adolfs begravning. En lindorm har lång hals, två ben och lång svans med spets. Enligt sagorna är det en drake som vaktade en prinsessa.

Wendes organisation och uppsättning 1794–1815

Regementet kom att till nästan hälften bestå av fältartilleridelar som fanns i Skåne, främst i Kristianstad som blev huvudort. Övriga delen bestod av artilleriet i Pommern. Huvudort där var fästningsstaden Stralsund. Regementena tilldelades ansvar också för att ta hand om artilleriet på landets alla fästningar.¹³

Efter krigets slut i Finland 1809, så hade

det Finska artilleriregementet, svensktalande, lyckats ta sig över Bottenviken och samlats i Gävle där de trodde sig kunna få bli kvar. Beslutet 1811 blev dock nedläggning, varvid två femtedelar gick till Svea i Stockholm och tre till Wendes. Således har Wendes anor från det danska Skåne sedan 1658, från Pommern sedan Gustav II Adolfs tid och från finska ärrade soldater efter kriget 1808–09 i östra Sverige. Detta sistnämnda vållade praktiska olägenheter i Kristianstad, men personalen fick genom detta unika och färiska krigföringskunskaper. Flera från finska regementet hade redan guldmedaljer för tapperhet i fält.¹⁴

Carl von Cardells tid

Carl Kobes kom att bli en av de mest omskrivna regementscheferna i svensk historia och skulle också få stor betydelse för svensk

Carl von Cardell iförd en dolma.

högre teknisk utbildning. Han föddes i Preussen 1764 med tysk far, Kobes, justitieborgmästare, och fransk moder, född Cardell.

Sonen sattes i utbildning inom juridiken men övergick till den militära banan och värvade sig. Han fick, genom ett bra förhållande till en preussisk general, en gedigen utbildning i teknik och artilleri. Han tog namnet Cardell och gifte sig med en rik judisk änka, vilket vållade problem i Preussen. Han ansökte därför om att bli, och blev svensk officer i Stralsund.¹⁵

Genom att regementschefen för Wendes, Johan Norby, stupade 1807 utanför Stralsund, blev von Cardell chef på Wendes. Han bodde på V. Storgatan i Kristianstad, där byggnaden står kvar idag, och var kvar som chef till sin död 1821, trots hans omfattande engagemang i Stralsund och Stockholm.¹⁶ Det måste påtalas att von Cardell var kontroversiell genom sitt envisa och burdusa sätt. Han hade många ovänner. Han sa vid ett tillfälle: »Jag kör rakt fram över stockar och stenar samt människor med, om de står mig i vägen.»¹⁷ I strid var han orädd och troddes nästan vara odödlig. Hans kunnande hade stor bredd. Han hade både Gustav IV Adolfs och Karl XIV Johans förtroende, vilket han vid behov utnyttjade. Kungarna ville ha en som fick något uträttat. Ett udda exempel visar detta: Under oväder var en liten båt på väg ut till det kungliga skeppet utanför Stralsund 1804. Cardell var tillsammans med kungen och drottningen och han agerade så att han fick tag i drottningen med ena armen och räddade en båtsman med den andra från att drunkna.

Kronprins Karl-Johan ville ha honom i täten under kriget. Han slutade sin bana som generallöjtnant, chef för artilleriet och utnämndes till friherre, men behöll chefskapet över Wendes.

Cardell adlades redan 1790 och blev von Cardell och fick allt mer inflytande vad avser

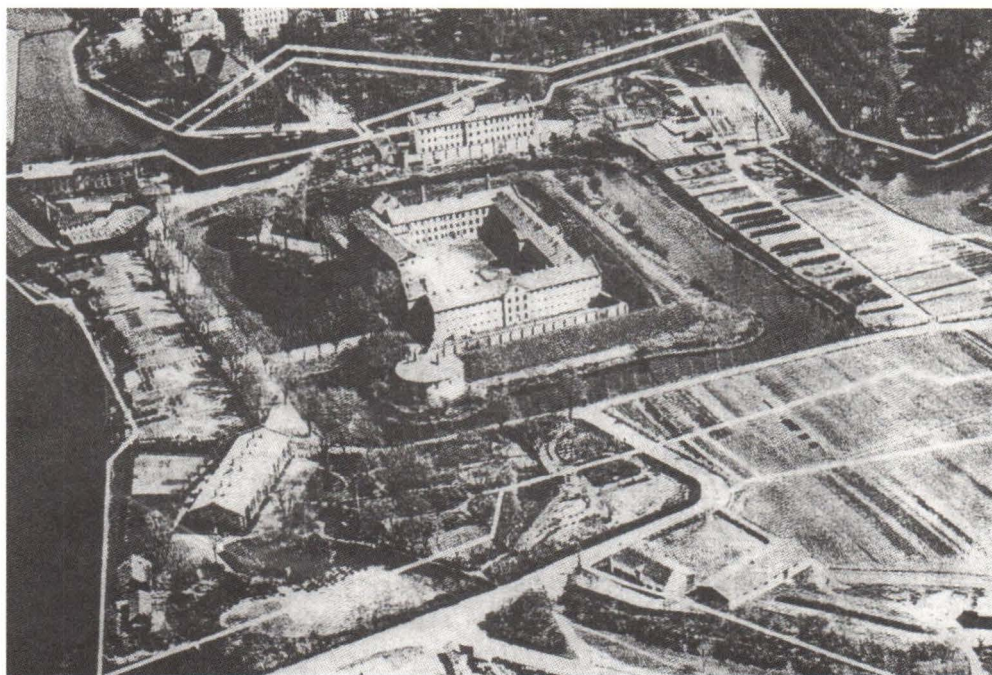
upprustningen av det delvis efterblivna artilleriet. En genomgripande modernisering genomfördes av det svenska artilleriet. En annan framstående tekniskt utbildad artillerist från Pommern, Carl Helvig, deltog också, även om de båda inte alltid var eniga.

Genom von Cardell bildades ett ridande artilleri på vilket ställdes mycket höga krav på stridsteknik för att få ett högt och effektivt tempo i striden. Tidskrav kunde ställas som tidigare ansågs helt omöjliga att uppnå. Med ridande avses att alla red, ingen vid kanonerna åkte eller gick till fots. Han organiserade med egna medel ett första batteri för att visa vad det kunde åstadkomma. Detta ridande artilleri och höjda krav på övrigt artilleri kom att bestämma utvecklingen. De sista ridande batterierna lades ner först den 1 januari 1928 i samband med kavalleriets nerläggning. Den ridande organisationen var dyr, vilket gjorde

att den bara fanns på Wendes genom goda skånska hästtillgångar.

Om Skånes fästningar

Alla fästningarna har danska anor. Huvudfästning var Malmö med Citadellet eller Malmöhus vilken var försedd med ett stort antal kanoner: i allt 126 pjäser, varav 13 var bronskanoner. Järnkanonerna var dels äldre bakladdningspjäser med lösa krutkammare, dels yngre (22 stycken) framladdningstyper. Efter kaliberstorlek kallades de kartover, falconetter, slangor och skärpentiner. Av äldre bakladdningspjäser fanns 15 skärmbräckor, kanoner av den grövsta kalibern. Både 1677 och 1709–1710 höll fästningen emot danska erövringsförsök. Särskilt viktigt var detta under »skånska kriget» 1676–1679, eftersom det var den enda delen av Skåne som under kriget inte erövrades av danskarna. Vid be-

Malmöhus 1928. Ur Malmö försvar genom tiderna, Allhem 1944. Bilden i huvudsak samma som för tiden för ett eventuellt A11.

lägringen och de misslyckade anfallen i juli 1676 blev de danska förlusterna så stora att armén i sin helhet försvagades. Den starkt bestyckade fästningen erövrades aldrig i krig. Fästningen närmast var Landskrona som dock blev erövrad även under skånska kriget och tjänstgjorde då som bas för den danska armén. Man ägde 13 kanoner, varav 4 i brons. Helsingborg blev aldrig fullt utbyggd och raserades under 1680-talets slut, utom tornet Kärnan som finns kvar idag. I Helsingborg fanns inga pjäser gjutna i brons. Totalt hade man 37 kanoner, men bara fyra, två halvslangor och två falkonetter, var skjutklara. Så många som 26 gamla hakar var odugliga. Två skärpentiner, bakladdningspjäser, av fyra hade sprängts vid skjutning. Landskrona och Malmö utdömdes som fästningar 1822.

Under tiden för första världskriget fann man att tillgången på tungt artilleri var för liten. Man satte då igång en utredning i syfte att med kort varsel bygga om Malmöhus till ett artilleriregemente, A 11. Det blev för dyrt, så man valde i stället en utökning på Karlsborg.¹⁸

Fästningen i Kristianstad överlevde till 1847 på grund av de stora förråden och verkstäderna. Landskrona hade utrymmen men ansågs ligga för utsatt till. Kristianstad intogs av Christian V genom en kupp 1676 och svältes ut 1678 genom Carl XI. Han visste hur illa det gått för danske kungen vid stormningsförsöken av Malmö och han var rädd om sina trupper. Förstärkning med kanoner fanns i en plan för Kristianstad cirka 1800, men fästningarna i Sveaborg och Stralsund hade högre prioritet. De flesta nyttillverkade kanonerna gick till Sveaborg.¹⁹

Krigen i Pommern

Napoleon ville slå ut Sverige från Pommern och följden blev flera krig från 1804 där Sverige 1807 tvingades ge upp. Kriget blev lärorika och von Cardell genomförde flera våld-

samma angrepp med ridande batterier. Han verkade odödlig. Till sist, under 1807, tvingades den svenska armén från Stralsund ut på Rügen. Man lyckades genom en skicklig förhandling, ledd av Johan Christopher Toll, rädda armén med fältartilleriet och överföra den till gamla Sverige. Artilleriet fick dock lämnas kvar eller sänkas i vallgravarna (och plockades upp). Utvecklingen av olika allianser medförde att Sverige av Napoleon återfick det Pommerska området vid freden 1810.

Kort om kriget mot Napoleon 1813–1814: Läget ändrades och Pommern laddades upp på nytt 1812 för ett samlat anfall mot Napoleon med styrkor från Österrike, Preussen, Ryssland och Sverige. Kronprinsen, den forne franske marskalken, blev befälhavare för en av arméerna, nordarmén. De svenska styrkorna var på ca 25 000 man men kom i stort sett att helt hållas i reserv, delvis för att ha dem intakta för kronprinsens planerade kommande krig med Danmark. Ur nordarmén togs ett artilleriregemente ut som Karl-Johans reservartilleri att sättas in där behov uppstod. Som chef sattes von Cardell med ett i början från Svea artilleri något förstärkt Wendes. Under hösten 1813 involverades nordarmén först i två slag mot franska arméer, i Grossbehren, strax söder Berlin och Dennewitz ett antal mil söderut i riktning mot Leipzig. Vid båda dessa tillfällen utmärkte sig von Cardell främst med det ridande artilleriet, som med full kraft, orädda, sattes in i besvärliga situationer, till och med så bra resultat att von Cardell befordrades till generalmajor direkt ute i på fältet efter Dennewitz. Idag finns där en minnesplatta efter Wendes artilleri. Till sist samlades alla arméerna mot Napoleon runt Leipzig den 18–19 oktober. Efter en mycket snabb framryckning samlades Wendes för en viktig insats mot franskt artilleri och kavalleri. Verkan blev kraftig men förlusterna stora. I allra sista ske-

Wendes Ridande artilleri i galopp (ca 1815).

det vid Leipzigs stadsmurar var det ett batteri ur Götas om deltog. Napoleon tvingades till reträtt efter att ha förlorat en stor del av sin armé. Von Cardell fick ur krigsbytet ta åtta kanoner och fyra haubitser, varav idag en ka-

non finns i Artillerimuseet, liksom två Wendskanoner som också deltog i striderna.

Den sista insatsen för det skånska artilleriet blev de korta striderna i Holstein mot danska styrkor runt nyåret 1813–1814, bland

Kung Gustav V 1913 framför Norra Kasern i Kristianstad för att avtäckta Wendes minnessten för de stupade under Napoleonkrigen.

annat vid Glückstadt, samt till dels även in i nuvarande Belgien under förföljelserna av franska trupper. Fred slöts i Kiel 1814.

Till sist blev det strider mot norrmännen som inte ville godta fredsvillkoren i Kiel. De sista svenska artillerigranaterna avlossades av Götaartillerister mot en fiende vid Kjölbjergs bro över Glomma. Wendes-artilleriet hann inte sättas in i det korta kriget eftersom norrmännen gav upp. Efterhand återvände alla till Skåne efter tre års krigsförhållanden. Förläggningarna för fältartilleriet blev nu främst huvudorten Kristianstad och till en del Landskrona. Under några år fanns några artillerister placerade i Malmö och Karlshamn.

Pommern lämnas 1815 och Wendes får ett unikt Hedersstandar

Efter kriget mot Napoleon och utvecklingen i det norra tyska området blev det klart att Sverige inte längre kunde vara kvar i Pommern. Efter olika steg i förhandlingarna, där även Danmark var inblandat, blev slutresultatet att Preussen skulle ta över. Så skedde i Stralsund vid en högtidlig ceremoni där de svenska pommerska regementena fick möjlighet att byta sida.²⁰ För artilleriets del blev fästningsartilleriet kvar medan fältartilleri och förråd förblev svenska och togs hem. Det ridande artilleriet tilldelades efter kriget av kronprinsen ett unikt hedersstandar, där för första gången i Sverige segernamn finns med, Grossbehren, Dennewitz och Leipzig.

Standaret förvaltas idag av Artilleriregementet i Boden och förs fortfarande officiellt vid högtider. Kronprinsens husarer fick också ett hedersstandar för svenska kavalleriets sista insats mot danskarna vid Bornhöft, men så länge som kung Karl XIV Johan levde utan segernamn.²¹ Sådana tillkom från andra halvan av 1800-talet på många av landets fanor och standar. Både von Cardells och Wen-

Kunglig Wendes Artilleriregementes hedersstandar.

des insatser 1813 uppmärksammades stort. Det är nog det enda regementet som fått en egen sida och blivit särskilt omskrivet i historielitteraturen och i uppslagsverk.²² Insatserna gjorde också att det blev attraktivt att söka tjänst vid det värvade Wendes.

Von Cardell och Högre Artilleriläroverket
von Cardell ansåg att bristerna på kunnande var stora hos officerarna under kriget både vad avser organisation och teknik. Det fanns en lokal utbildning på artilleriregementena men den stod på för låg nivå. Historien om von Cardell måste omfatta några ord om Artilleriläroverket i Marieberg som genom honom invigdes 1818 med starkt stöd av Karl XIV Johan. Lärarna på landets absolut högsta nivå och vid starten var åtta professorer i 9 ämnesområden.²³ Det var till för artillerister och sedan även några utvalda från andra

truppslag och från 1846 även civila för samhällets behov, som utbildade benämndes civilingenjörer. Totalt blev det under dessa år ca 90 stycken, anpassade exempelvis för Väg- och vattenbyggnadskåren, järnvägsbyggen och för blivande lärare. Denna utbildning medförde att vår försvarsindustris tekniska kompetens kom att hamna på en mycket hög nivå. Idag finns utbildningslinjen kvar på Försvarshögskolan. Som följd av Marieberg bildades 1825 även ett civilt tekniskt institut som dock inte fick samma höga status. 1871 överfördes de civila eleverna från Artilleriläroverket till institutet som 1877 blev grunden för Kunglig Tekniska Högskolan, KTH, 60 år efter Marieberg. Måttstocken förblev utbildningen på Artilleriläroverket och trots försök, blev den länge svår att ändra på. Man ville bli kallad civilingenjör, som blivit en inarbetad respekterad titel, och KTH tvingades godkänna detta.²⁴ Få utbildningar har satt sådana spår som det tidiga införandet av utbildning till civilingenjör.

Spåren efter regementschefen på Wendes, Carl von Cardell går inte att radera bort.

Det värvade regementet.

Kraven på utbildning och rekrytering

Kraven på ett funktionerande artilleri kunde inte uppnås inom indelningsverkets korta tidsramar. Att skjuta med artilleri och köra med 6- till 8-spann krävde både praktisk och teoretisk utbildning, vilket löstes genom att alla »värvades», dvs anställdes. Värvade var gardena i Stockholm och artilleriet och i Skåne Wendes i Kristianstad och Kronprinsens husarer i Malmö. Wendes hade efter 1815 sin huvudstation i Kristianstad och fram till 1897 delar i Landskrona. Det var lätt att rekrytera till landsortsregementet Wendes. Östra Skåne blev en viktig bas inklusive Österlen. Därifrån kom många bondsöner, ofta inlämnade till regementet personligen genom sin fader.

Personalproblemen blev små jämfört med den rekryteringsbas som man tvingades ta till i städerna Stockholm och Göteborg för de andra två artilleriregementena. Många blev också officerare från adessläktena tillhörande godsden i NÖ Skåne. Även från andra delar av landet kom blivande artillerister. Ett exempel är att familjen Gunnar Wennerbergs båda söner blev officerare på Wendes, en sedermera chef för Svea. Fritz von Dardel värvade sig i två år med ingående utbildning till underofficer, innan han gick till gardena i Stockholm och gjorde insatser i konst- och kulturlivet där.

Uniformer

Redan von Cardell bestämde att ridande artilleriet skulle ha en egen gardesliknande uniform, en »dolma», vilken blev kvar huvuddelen av 1800-talet. Unikt är att Karl XV lät sy åt sig själv en wendes-dolma med ge-

Karl XV Johans dolma.

neralsstjärnor inför besök på Wendes. Uniformen finns kvar och tillhör Kulturen i Lund. Från 1872–1873 infördes uniformstypen attila för hela artilleriet där kragfärgen avgjorde vilket regemente man tillhörde. Wendes hade redan 1815 tilldelats den vita färgen egentligen gardesfärgen, vilket retade inte minst Svea som ju i Stockholm umgicks med gardena.²⁵ Från 1906 kom efterhand nya grå och gröna uniformer som inte beskrivs här.²⁶

Livet i det värvade artilleriregementet

Kraven på utbildning sattes högt från lägsta manskap till officer med grund från von Cardell. Redan på 1770-talet inrättades en garnisonens egen barnskola för åldrarna 5–14 år, för både pojkar och flickor, även om allt inte var gemensamt. Den skulle sedan från 1840-talet ersättas av folkskolan, men det gjordes först långt fram på 1800-talet, beroende på de där satta lägre kraven. Tanken var förstås att pojkarna sedan skulle bli artillerister. För de olika manskaps- och befälsnivåerna fanns bestämda krav på utbildning, Exempelvis var matematikutbildningen för underofficer på högre nivå än för läroverkets gymnasister. För att komma in på högre Artilleriläroverket krävdes i allmänhet två års förberedelser för att kunna klara inträdesproven.

Styckjunkaren Erik Hellström var en av dem som blivande studenter hade som extralärare inför examen. Han hade också två mycket framstående söner. Gustaf Hellström var av familjeskäl djupt inblandad i allt som rörde Wendes. Särskilt bör nämnas romanerna Dagdrömmar och Snörmakare Lekholm får en idé. Fadern utgör förebilden på flera ställen i författarskapet. Hellström beskriver livet i staden och inom regementet, där särskilt påminns om de stränga rangförhållandena mellan officerare och underofficerare. Gustaf blev ledamot av Svenska Akademien och brodern Nils läkare och generaldirektör

för Medicinalstyrelsen. Nils, själv en gång värnpliktig på Wendes, har i boken Wendisten från 1938 skrivit en lång artikel med tidiga minnen från hemmet och om fadern och Wendes och de värvades förhållanden. Han skriver att han som ung ville bli officer på Wendes, men fadern som underofficer avrådde från detta.

Regementet hade egna läkare, som också måste hjälpa stadens befolkning. En präst ledde en egen garnisonsförsamling vilken fanns kvar till 1928.

Efter en kontraktstid på tre till sex år måste man bestämma sig för att vara kvar eller sluta. Kvar fanns också de som var kvalificerade för vidare utbildning. Officersantagna hade delvis en egen väg med högre teoretiska krav men också avsevärd tid i fält för att kunna hantera artilleri.

Det var meningen att huvuddelen skulle sluta som meniga eller som konstaplar (korporal i övriga truppslag) eftersom organisationen måste hållas ung. Om man slutade var det lätt att få jobb eftersom anseendet var högt. Många blev poliser.²⁷ Andra öppnade egna verksamheter. De blev i hembyn också ofta skrivare som hjälpte övriga i byn. En del fick jobb inom kyrkan.

Wendisterna blev kända i byarna. Unik är nobelpristagaren Harry Martinsons dikt om Wendes från samlingen »Natur» 1934:

*På sommaren stodo Vendes fältkanoner
Och hostade i gräset –
Manöveråskorna rullade mot hembyn
och pigorna sjöngo.
Det var som om molnen rännat
och nakna adonisinglingar regnat ned.
Nymodigheten uppslök en fattig trakt.*

*Barn plockade gula soldatknappar:
maskros på åkern,
och togo hem –
dörrarna smällde igen för dem: – Asch,
sånt gulstrunt!*

åt helsike ungar!

Pigor svängde dukar på kullarna:

Hallå, hallåååå! Artillerigossar!

Beväringväsendet införs och blir allmän värnplikt

Indelningsverket blev tungrott på 1800-talet. Det gav för få soldater, som också hade en hög medelålder, för hög medelålder. I olika steg, med början på Gotland efter kriget mot Ryssland 1809, infördes nationalbeväringen, en form av värnplikt, inte allmän, utan med många möjligheter att komma undan. Utbildningstiden gick stegvis från 12 dagar till 90 under 1800-talet. De inryckande kallades beväringar. Artilleriet var länge tveksamt men när utbildningstiden förlängdes så infördes ett årligt ett sommarläger med beväringar. De utbildades till att kunna ingå i artilleribatterierna på »enkla» befattningar. Beväringväsendet blev under 1890-talet grunden för att riksdagen 1901 införde en allmän värnplikt som från 1901 gällde *alla* utan undantag. Det värvade systemet avslutades, även om redan anställda fick stanna kvar. Ett volontärsystem infördes som medgav att unga pojkar kunde anställas för vidareutbildning till underbefäl och för en del att sedan kunna gå vidare i graderna.

Kaserner

Till skillnad mot indelningsverket, med sina boställen och torp, hade de värvade regementena kaserner. För Wendes blev det på 1760-talet Norra kasern i Kristianstad och kasernen i Landskrona de äldsta friliggande kasernerna i landet. I Kristianstad tillkom sedan på 1790-talet Södra Kasern och 1906 Östra kasern. De övriga artilleriregementena tillfördes också nya eller beslutade kaserner före 1900. Den allmänna värnplikten innebar ett behov av 30 kasernområden som uppför-

des vid näraliggande städer för att få tillgång till bostäder och samhällsservice för de anställda. Det blev dyrt och endast ungefär hälften blev byggda i en första omgång. De övriga regementena fick stanna kvar i enklare baracker på hedarna eller i provisorium ända in på 1920-talet. Detta gällde till exempel Norra Skåningarna i Kristianstad.

Teknisk och organisatorisk utveckling

För artilleriet är, förutom personal, naturligen kanoner viktiga. Den tekniska och strids-tekniska utvecklingen gick länge långsamt fram. Sverige var berömt för sina eldrör av gjutjärn av hög kvalitet. Denna utveckling startades på allvar genom Louis de Geer på 1600-talet. von Cardell och Helvig låg bakom höjda kvalitetssteg runt 1800, som omfattade stora förbättringar i avseende på hur artilleriet skulle organiseras och tekniskt fungera. Grundorganisationen var batterier på mellan fyra till åtta kanoner och/eller haubitser.²⁸ Detta gäller fortfarande idag.

En omfattande export av gjutjärnseldrör ägde rum ända in på 1860-talet då det fortfarande fanns kvar stora bruk.²⁹ Detta tog abrupt slut i och med krav på högre kvalitet för att kunna övergå från mynningsladdning till mer känsliga mekanismer för bakladdning och räffling. Då krävdes stål och där kom Krupp att ta initiativet i vårt land. De gamla bruken utom Finspång tvingades övergå till annan verksamhet. Bofors tillkom som räddare och utvecklades snabbt genom sitt stål.

I vårt land utvecklades med början på 1800-talet genom välutbildade ingenjörer och utbildat befäl en industri av världsklass. Här ska bara nämnas några av de allra främsta. Främst var det Bofors med både vapen och, genom Alfred Nobel, ammunition och sprängmedel samt Finspång.³⁰ Sedan tillkom efterhand från 1900 de stora SKF, Volvo,

Scania, Hägglund, Kockum, Ericsson och Saab med flera. Alla är kvar idag. Under andra världskriget fanns inget annat »mindre» land med sådana egna industriresurser som Sverige.

I Skåne fanns sedan 1881 Torsebro svartkrutbruk.³² Behovet av krut hade ökat starkt efter kriget på 1600-talet genom nya fästningar och regementen. Krutbruket placerades vid vattenfallen vid Torsebro, det enda stället än idag, som har vattenkraft nog för drift hela året. Svartkrut användes av artilleriet in på 1880-talet, då de helt överlägsna kemiska, nitroglycerinbaserade kruten infördes genom främst Nobel. Stenindustrins behov av lite svagare krut gjorde att bruket blev kvar i drift till ca 1920.

Det stora steget vid 1900

För fältartilleriet fanns det fortfarande 1900 kanoner som i sin helhet rekylerades bakåt vid ett skott. Med modeller mellan 1902 och 1910 blev det versioner med inrättning för att ta upp rekylen. Sköld, kikarsikte och telefon m m medförde att inte längre enbart var direktinriktad eld, utan räckvidderna kunde ökas enormt genom indirekt eld. Bofors och Krupp var de ledande. Bofors tog sedan över. Med anledning av den eviga freden efter första världskriget så skedde en nedrustning som landet fick dyrt betala från 1938. Wendes rubricerades av någon, runt första världskriget, som världens största fredsartilleriregemente med alla sina enheter. Då fanns en tid 739 egna hästar.³³ Efter att ridande artilleriet togs bort från 1928, blev Wendes ett artilleriregemente som »alla de andra».

Under 1900-talet utvecklades lufvärnet inom artilleriet. Först 1942 blev lufvärnet ett eget truppslag med ett regemente i Skåne ur Wendes placerat i Malmö (1982 till Ystad). Pansarförbanden, inte minst i Skåne med

sina tre pansarbrigader, måste ha artilleriunderstöd och en effektiv samarbetsorganisation byggdes upp med Wendes som bas.

Kriget, främst andra världskriget, påskyndade den tekniska utvecklingen. Detta fortsatte efter kriget under »Kalla krigets» tid. 1955 köptes en haubits från Frankrike med kaliber 15,5 cm som medförde att vårt land fick samma standardkaliber som NATO. Samtidigt påverkade »atombombsåldern» taktiken med krav på utspridning av förbanden för att uppnå minskad bombverkan. Efter Sovjets kollaps tillkom på nytt tron på den eviga freden med påföljande avrustning.

Skånes försvar och des senare utveckling

Skånes utsatthet hade historiskt sett alltid givit utslag i hur försvaret skulle organiseras. Under modern tid, 1980, fanns Inom gränserna sex arméregementen och två flygflottiljer.³⁴ Avrustningen från 1990-talet gick snabbt utan djup eftertanke. Allt onödigt skulle bort. Helt modern materiel skrotades eller gick som gåva till de baltiska staterna. Värnplikten ersattes av fast anställda som för den gamla värvade tiden före 1901.

Kvar i Skåne blev ett reducerat regemente i Revinge byggt på gamla P 7. Skjut- och övningsfält behölls däremot.³⁵ Artilleriet togs bort och kvar blev endast ett regemente i Boden för två bataljoner, med en tredje på väg. Wendes hann dock först flyttas 1994 till Hässleholm för att där få en större garnison, vilken dock lades ner helt 2000.

Krigsorganisationen bara på Wendes omfattade 1990 åtta artilleribataljoner plus ytterligare många kompanier. I landet fanns totalt ca 50 bataljoner.

Misstolkningarna av säkerhetspolitikens utveckling efter Sovjets fall får vi dyrt betala. Det finns beslut om att ha ett försvar igen, åtminstone som ska ge en tröskeffekt, som innebär att det inte ska bli möjligt att inva-

dera utan att vi gör motstånd. Precis som på 1800-talet måste det otillräckliga antalet fast anställda förstärkas med beväringar, därför måste värnpliktiga åter utbildas. Regementet i Revinge, Södra skånska regementet, har en ny värnpliktskasern under byggnad, de gamla är ombyggda till bostäder för anställda soldater. En tredje brigad i landet skall där få sin huvudort vilket är betydelsefullt för Skåne.³⁶ Ett regemente till för artilleri planläggs för södra Sverige, men det blir inte i Skåne.

Sveriges Artillerimuseum i Kristianstad visar artilleriets historia

Det saknades ett artillerimuseum i landet sedan 1932, då det gamla unika Artillermuseet i Stockholm bytte namn till Armémuseum och fick breddade uppgifter. På Wendes beslöts 1990 att bygga upp ett museum som skulle visa artilleriets historia. Antalet museiföremål ökade snabbt. Museet startade historiken från 1794. Orsak till det året har tidigare beskrivits. I starten kom också igång ett sex-spann med kanon efter, något som förekommit sedan 1400-talet fram till in på

1950-talets början. Det underlättades genom stöd av dåvarande landshövdingen Einar Larsson som hade nära kontakter med Bolkerup med dess utbildning för bland annat körning med flera hästar. Från 1995 hade museet eget spann, senare tidvis två. Ett finns fortfarande idag som kan visas upp. En statlig utredning tillsattes 2004 avseende det Kalla krigets kulturarv och Sveriges gömda museer. Namnet blev »Försvar i förvar». En grund för detta var att kulturdepartementet skulle ta över all museiverksamhet från Försvarsmakten. Överbefälhavaren skulle inte syssla med museer. Många platser besöktes. Det man ville ta fram, var kunskap om var de nationellt intressanta objekten fanns, samlingar och miljöer med speciell historia. Regeringen granskade resultatet och beslut fattades i december 2007 vilka som de kunde tänka sig stödja. Museet i Kristianstad var det enda i Skåne som höll måttet.³⁴ Övriga var små eller främst för kommunalt bundna. Detta svenska »nätverk» på cirka 20 museer och miljöer fick namnet Sveriges Militärhistoriska Arv med kansli i Stockholm. Artille-

Bild från en av utställningssalarna på Artillerimuseet i Kristianstad.

riet är det mest tekniska truppslaget genom tiderna och där finns det mycket att visa. Vi fick, eller skulle ha, stöd genom att vara »godkända» och museet växte till ett av landets stora försvarshistoriska museer.³⁷ Det är uttaget till att omfatta en »Rikssamling» för framtida generationer. Även om museiverksamheten inte skall koncentreras till skånska Wendes så blir det naturligt att vissa traditioner bevaras. En av dem är de årliga salutskjutningarna för Lunds universitets nya doktorer. Detta har skett åtminstone sedan 1820. Saluttraditionen där kan vara äldre. På museet finns också ett forskningsbibliotek.

Summary

The oldest cannon in Northern Europe, possibly the oldest existing in Europe, was discovered in the 1860's in the small village Loshult in northern Scania. It has been dated to the middle of the 14th century and is internationally renowned. It was also during an attack on Scania in 1452 that a movable field artillery was used for the first time.

It was the king who commanded all Swedish field artillery until 1794 when it was divided into four independent regiments as it had become too big to be commanded from the capital city. One of these was the Wendes Artillery Regiment in Scania as well as a part of which in Pomerania. Its headquarters were in Kristianstad, a fortified town. Carl Cardell, who was one of the early commanders in Kristianstad, thoroughly modernised the Swedish artillery. Cardell also established the first higher technical college in Sweden.

The history of Scania has been full of conflicts among which were the Napoleonic wars. During that national crisis, Johan Christopher Toll, known for his skill as a public administrator, was endowed with the power of a Governor General, i.e. a Vice

King, positioned in Scania where he took charge of its military defence.

During a later period, the Cold War, six regiments and two air divisions were stationed in Scania. The collapse of the Soviet Union resulted in widespread disarmaments. Scania now has only army regiment and no artillery. Sweden's artillery museum, however, is placed in Kristianstad.

Noter

¹ Harrison, sid 213.

² Andersson, sid 363.

³ Blom. För fästningarna se i Kunglig Artilleriet, Hedberg 1975.

⁴ Läderkanonens lätta eldrör var gjort av koppar, läder och lindat med rep. Hållbarheten var dålig så den togs ur tjänst. Många motståndare till Gustav II Adolf hann dock inledningsvis att skrämmas.

⁵ Kunglig Artilleriet, Yngre Vasatiden. Se särskilt om Gustav II Adolfs tid. Om Horns krig även i Lunds historia del 2 (red Sten Skansjö, 2012).

⁶ Larsson, Wahlöö.

⁷ Regimentena betecknades med A 1, A 2, A 3 etc först från 1914. Beslut om regementenas bildande fattades den 26/5 1794.

⁸ Om Toll se Matrikel öfver Swea Rikes ridderskap och adel.

⁹ Johannesson sid 435 Kanonslupen, oftast med en kanon riktad framåt och en bakåt. Den drevs oftast av 10 par åror och segel (Vikipedia).

¹⁰ Johannesson, sid 346.

¹¹ I Skåne fanns kavalleri: Skånska husarregementet, Skånska Dragonregementet och Kronprinsens husarer samt Wendes Artilleriregemente. De nya blev infanteriregementena I 24 och I 25 (senare I 24/P6 och I25/P7).

¹² Wendes stavas med W eftersom det eljest blev fel uttalat i tyska språket. I en del svenska skrifter förekommer V.

¹³ Wendes fick ansvar för Malmö, Karlshamn och Kalmar samt små och stora fästningar i svenska Pommern. Den stora var Stralsund. Näst i betydelse hade Wolgast. Greifswalds hade minskat i betydelse. Övriga var små gränsfästningar.

¹⁴ Från 1807 delades det ut utmärkelsetecken i guld och silver för tapperhet i fält. Några från Finska regementet hann få två medaljer under tiden fram till och med 1813.

¹⁵ Scheutz, sid 44f.

¹⁶ Von Cardell befordrades efterhand och slutade som

generallöjtnant som chef för artilleriet. Fick också en friherretitel. Han bodde i Kristianstad och i Stockholm. Begravdes i Stockholm, Hedvig Eleonora, kyrkan som ligger vid gamla Artilleriarsenalen, idag Armémuseum.

¹⁷ Enligt landshövdingen Johan af Wingård, se not 12

¹⁸ De hemligstämplade utredningarna avseende A11 och skrivelse till Malmö stad finns i kopia på Artillerimuseet. Utanför själva Malmöhusbyggnaden planerades att byggas fler stallar, sjukvårdslokaler, förråd m m

¹⁹ De ca 110 relativt gamla kanonerna skulle i Kristianstad 1800 bli 303 (kanoner, haubitser och mörsare) men det blev inga nya med hänsyn till prioriteringarna inom landet. Scheutz sid 43.

²⁰ Det hade under hela historien funnits lokala regementen i Pommern. Viktigast var Drottningens livregemente.

²¹ Musarerna lade till namnet Bornhöft och datum först efter Karl XIV Johans död. Vågade inte före dess ändra ett kungligt beslut.

²² Exempel på historieverk om von Cardell och Wendes: Grimbergs, Hildebrands, Bonniers Svenska Historia med flera. NE uppmärksammar detta också.

²³ Professorer i starten fanns för ämnena: Geometri, fysik, kemi, astronomi, geodesi, hygien, veterinärkunskap, gymnastik och fäktkonst (P H Ling). Se Carlheims bok. Övriga ämnen leddes av specialister varav någon lektor.

²⁴ KTH gav upp och godkände civilingenjörstiteln officiellt 1915. Hela tiden före hade eleverna efter examen titulerat sig som civilingenjörer. (Undantag för bergsingenjörer och arkitekter.)

²⁵ Alla regementen som tillkom under attilans tid fick sin egen kragfärg. Alla uniformerna visas på Artillerimuseet. Svea försökte få till ett byte med Wendes för att få gardets vita färg och några hann byta till vitt. Wendisterna bytte däremot inte till Sveas blå färg vilket gjorde att en Sveaartillerist med vitt togs för Wendist. Svea gav upp. Vitt för Wendes hade ju bestämts redan av von Cardell.

²⁶ 1903 övergavs successivt de blå uniformerna i fält och ersattes av grå, gröna och blandningar av dessa färger i många steg. Viktiga årtal för fältuniformstyper är 1903, 1906, 1910, 1923, 1937, 1958, 1959, 1990.

²⁷ Författarens farfar var värvad på Wendes och gick efter 6-årskontrakt över till polisen och började som ridande i Eslöv.

²⁸ Kanonen skjuter riktat direkt fram eller med låg höjdvinkling (ex: en gammal kanon före 1900 samt i modern tid en stridsvagn). Haubitzen kan genom olika laddningsmängd variera höjdvinklarna för att få olika höga banor över hinder och man behöver inte se målet. Mörsaren är en tyngre, grov kortpipig variant för stora höjdvinklar och normal fast grupperad i fästningar för att nå angripare bakom vallar och hinder.

²⁹ De största bruken var Finspång, Åker, och Stavsjö. Ytterligare fanns många mindre bruk. Närmast Skåne var Huseby i Småland. Inga järnbruk i Skåne sedan myr-malmen dömts ut.

³⁰ Bofors övertog Finspång och övriga mindre kanontillverkare efterhand mellan 1903–1910. Fransson Bofors 350 år

³¹ Saab har från att ha tillverkat bilar och flygplan, övergivit bilarna, men övertagit stora delar av försvarsindustrin rörande alla försvarsgrenar, till och med ubåsttillverkning. Bofors (utom Bofors Test Center) och Hägglunds ägs av brittiska BAE-System.

³² Mårtensson 2003. I Torsebro öppnades ett krutbruk för svartkrut redan på Karl XI:s tid. Svartkrut sätts ihop genom blandning av ingredienserna träkol, svavel och salpeter.

Mot slutet av 1800-talet kom de mycket starkare kemiska kruten på nitroglycerinbasis där Alfred Nobel var en av tillverkarna. Torsebro överlevde till ca 1920 genom leveranser till stenindustrin som först då helt också hade vant sig vid de nya kruten.

³³ Scheutz 201. Den stora organisationen Scheutz 197.

³⁴ Det fanns tre pansarregementen, ett artilleriregemente, ett luftvärnsregemente och trängregemente samt flottljeterna i Ängelholm och Ljungbyhed.

³⁵ I Skåne fanns i och med de många regementena många övningsfält. Kvar finns trots alla nedläggningar: Ravlunda, Rinkaby, och Ravlunda samt ytterligare några mindre fält.

³⁶ Antalet brigader var 1990: 5 pansarbrigader, 1 mekaniserad brigad, 8 Norrlandsbrigader och 16 infanteribrigader. Vissa var under pågående avveckling så siffrorna kan slå fel på enstaka.

³⁷ Artillerimuseets verksamhet kan följas från www.artillerimuseet.se

Litteraturlista och källor

- Andersson, Ingvar, Skånes Historia. Norstedts 1947
Blom, Otto, Kristian den fjerdas artilleri. Köpenhamn 1877
Carlheim-Gyllenskiöld, Carl, Minnesblad ur Mariebergs historia. Stockholm 1886
Ericsson, Ernst, Fortifikationens historia del IV.2. Stockholm 1934
Fransson stig A, Bofors 350 år. Västervik 1996
Göransson, Göte, Gustav II Adolf och hans folk. Bra Böcker 1994
Harrison, Dick, Karl Knutsson. En biografi. Historiska media 2004
Johannesson, Gösta, Skånes historia. Bonniers 1971
Kunglig Artilleriet/Militärhistoriska Förlaget:

- Hedberg, Jonas, Medeltid och Vasatid. 1975
- Hedberg, Jonas,(red), Yngre Vasatiden. 1985
- Claëson, Sten,(red), Svenska artilleriet i Pommern. 1992
- Ulfhielm, Hans,(red), Karl XI:s och Karl XII:s tid. 1993
- Larsson Göran/Wahlöö Claes, Sextonhundrasjuttiosex. Lund 1996
- Mårtensson, Leif, Krut med kvalitet. Statens Försvarshistoriska Museer 2003
- Scheutz, Sven, (red), Kunglig Wendes Artilleriregementes historia 1794–1994. Kristianstad 1993

Kronprinsens husarregemente och Jonas Åkessons tavla

Av Göran Larsson

F.d. museichef

Något om Kronprinsens husarregementes historia

Skåne var länge ett landskap med stor militär närvaro. Fram till den senaste tidens nedrustningar var alla vapenslag och de flesta vapengrenar representerade. Går man längre tillbaka i tiden gällde detta inte minst kavalleriet, där vid 1900-talets början inte mindre än hälften av det svenska kavalleriets femtio skvadroner var förlagda i Skåne med tre regementen. Skånska husarregementet (K5) och Skånska dragonregementet (K6) hade vardera tio skvadroner och Kronprinsens husarregemente (K7) fem skvadroner.¹ Skåne var Sveriges hästrikaste provins vilket medgav en god försörjning med högklassiga hästar. Karakteristiskt för det skånska kavalleriet var också dess officerskårer, som i hög grad var rekryterade ur den skånska godsägaradeln. Detta gällde i särskilt hög grad för Kronprinsens husarer som var ett rangregemente med kronprinsen som titulärchef. Det adliga inslaget bland officerskåren var här särskilt starkt och var 1926 hela 72 %. Man kan här tala om en patriarkal/feodal struktur med godsägaradeln som chefer och värvade husarer ur den agrara befolkningen. Samma ordning rådde vid regementet som hemma på godset.²

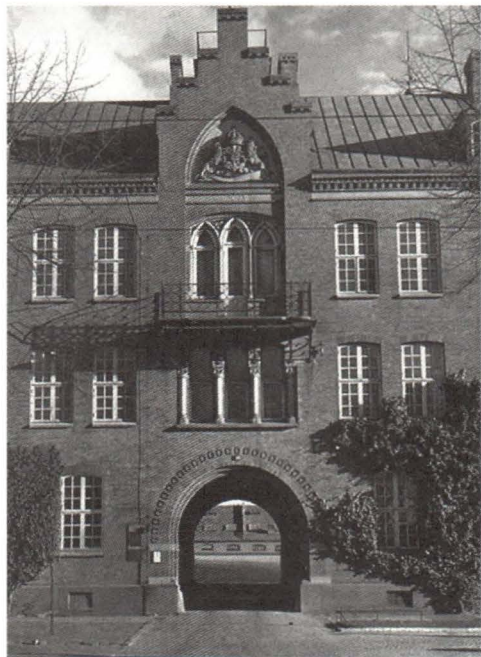
Kronprinsens husarregemente härstammade från en husarkår, som 1757 sattes upp i Svenska Pommern. Namnet husar kommer av ungerskans huszar där förledet »hus» enligt en tolkning betyder 20 och »ar» står för sold. Det var ett system i Ungern där 20 gårdar skulle sätta upp en soldat.³ Husarerna var ett lätt kavalleri främst avsett för spaning och

snabba överfall. Under 1700-talet sattes husarregementen upp i flera europeiska länder och gemensamt för dem var uniformen som var inspirerad av ungerska dräkter med omfattande snörmakerier i ett karakteristiskt revbensmönster.

Kåren omvandlades 1758 till Kungl. Svenska husarregementet, som till en början förlades på Rügen och vars förste chef var Georg Gustaf Wrangel. 1762 uppdelades detta regemente i två: Blå (Putbuskska) husarregementet och Gula (Wrangelska) husarregementet. Dessa sammanslogs åter 1766 till Kungl. Husarregementet, vilket efter 1801 benämndes Mörnerska husarregementet. 1772 överfördes regementet till Sverige och förlades i städer på västkusten och i Skåne. 1816 erhöll regementet namnet Cederströmska husarregementet och 1822 i samband med att dåvarande kronprinsen Oscar blev överste vid regementet namnet Kronprinsens husarregemente. Under Karl XV:s regering (1858–1872) benämndes regementet först Konungens värvade husarregemente och från 1860 Husarregementet Konung Karl XV. 1882 återfick regementet sitt slutliga namn.⁴ Som en kuriositet kan nämnas att regementet aldrig som övriga förband hade »Kungliga» före namnet, kronprinsen var ju redan kunglig.

Regementet var under hela tiden fram till värnpliktens införande 1901 i sin helhet värvat och var under 1800-talet med delar förlagda i Malmö, Simrishamn (till 1822) Ystad (till 1882), Ängelholm (till 1883) och Helsingborg (till 1897). För större övningar då hela regementet samlades användes Bonarps hed invid Ljungbyhed.⁵

1897 förlades hela regementet i nybyggda

Huvudportalen till Kronprinsens husarregementets kasern mot Regementsgatan. Vid takfoten finns stora riksvapnet i kalksten utfört av W. Weltz 1896. Stenen med riksvapnet finns sedan 1980 på Limhamnsfältet som var husarernas övningsplats i Malmö. Kasernerna stod till sina huvuddelar färdiga 1897 och användes efter regementets nedläggning 1927 till olika ändamål, bland annat som lokaler för Malmö ridklubb. Kasernerna revs 1960 för att ge plats till det nya bostads- och affärskomplexet Kronprinsen.

kaserner i Malmö. På platsen för kasernerna ligger idag byggnadskomplexet »Kronprinsen». Regimentet bestod av fem skvadroner (omkring 500 man) och dess krigsuppgift var att utgöra fördelningskavalleri i I arméfördelningen.

Regementet deltog i striderna i Pommern under sjuårskriget 1756–1763, i kriget mot Ryssland 1790 och åter i Pommern under åren 1806–1807. Under kronprins Karl Johan Bernadottes befäl ingick regementet i den så kallade Nordarmén i koalitionen mot Napoleon 1813. Efter slaget vid Leipzig i oktober 1813 vände Bernadotte de svenska trupperna mot Danmark och vid Bornhöft i

Kronprinsens husarer rider till bad på Ribersborg.

närheten av Kiel kom det till strid med danska och holsteinska trupper den 7 december 1813. Minnet av »affären vid Bornhöft» kom att bli en central del av regementets traditioner och den 7 december firades som regementets högtidsdag.⁶

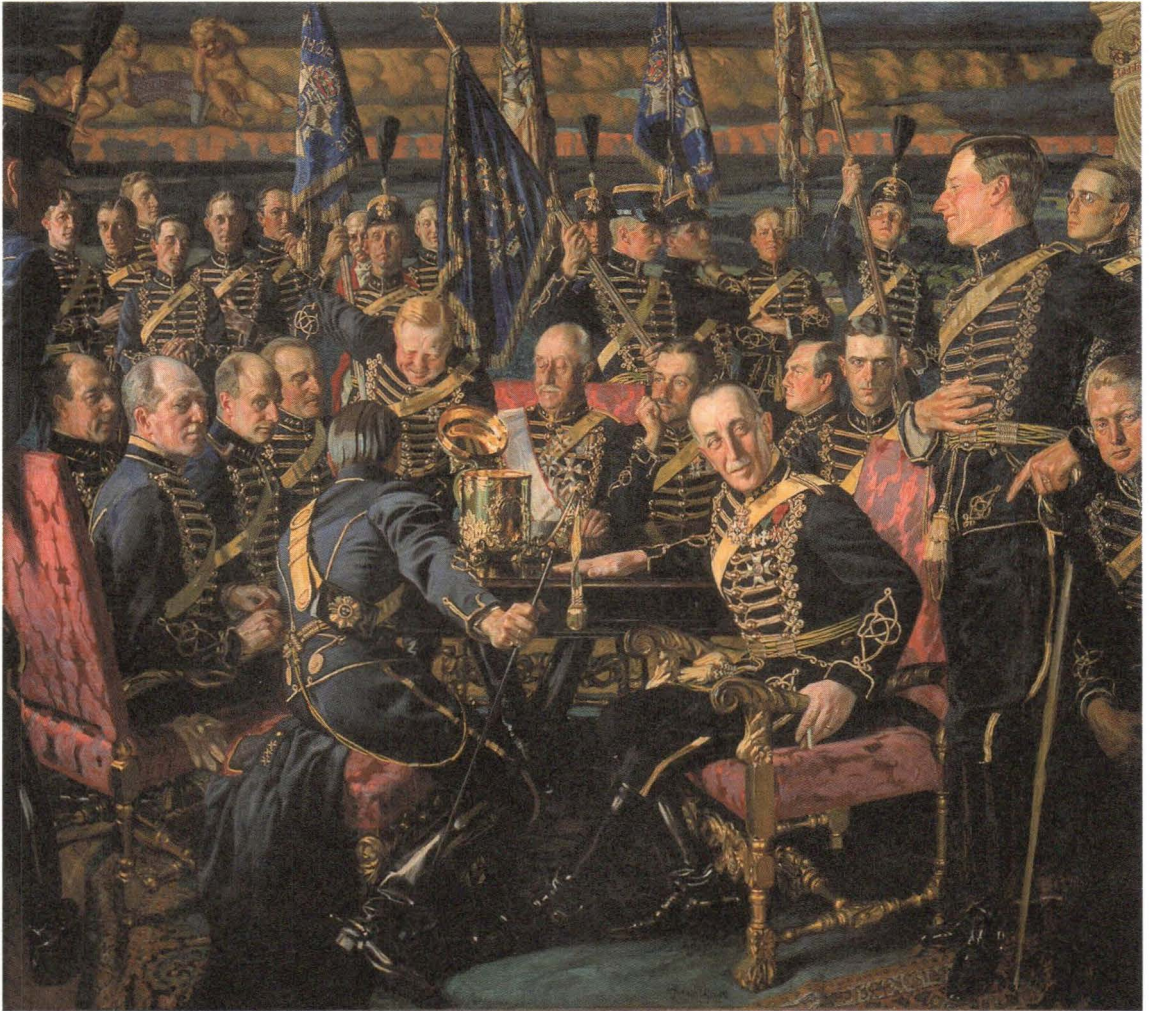
Efter det Första världskriget 1918 var den politiska viljan att skära ned på försvarskostnaderna stark och detta drabbade i hög grad kavalleriet som både ansågs dyrt och mindre användbart i det moderna kriget. I det försvarsbeslut som togs 1925 gjordes de största besparingarna just inom detta vapenslag. För Skånes del innebar detta att de tre kavalleriregementena sammanslogs till Skånska kavalleriregementet (K 2). Av de tidigare tjugofem skvadronerna inom det skånska kavalleriet återstod därefter bara fyra. Skånska kavalleriregementet K2 var förlagt i Helsingborg och regementet lades slutligen ned 1952.⁷

Det sista verksamhetsåret för Kronprinsens husarregemente var 1927 och den 5 oktober tog man avsked av Malmö vid en ceremoni på Stortorget där regementets standar troppades för sista gången.

Åkessons tavla

Den 7 december 1927 firades Bornhöftdagen för sista gången med middag för all personal. Vid festen överlämnade konstnären Jonas Åkesson en tavla föreställande regementets sista officerskår.⁸

Jonas Åkesson (1879–1970) kom från ett

Sittande från vänster: Ryttmästare Henrik Rosencrantz, överstelöjtnant Holger Rosencrantz, ryttmästare Gustaf von Platen, ryttmästare Knut Stiernswärd, ryttmästare Fredrik Bennet (rygg), ryttmästare Carl Fredrik Piper (lutar sig framåt), överstelöjtnant Otto Thott (i reserven), ryttmästare Georg Wiedesheim-Paul, överste Axel Braunerhjelm (regementschef), ryttmästare Arvid Stiernswärd, löjtnant Ture Boltenstern, ryttmästare Gustaf De la Gardie. *Stående från vänster:* Löjtnant Leopold Brunnström (profil), ryttmästare Melcher Falkenberg, löjtnant Carl Palmstierna, löjtnant Clas Peyron, löjtnant Erik Sjöberg, ryttmästare Gustaf Peyron, konstnären Jonas Åkesson (invid standarstången), löjtnant Hampus Karlberg (standarförare), ryttmästare Stig Thott (halvt ansikte), löjtnant Carl Mörner (standarförare), löjtnant Stig Gyllenstierna (standarförare), löjtnant John Maule (standarförare), ryttmästare Pontus De la Gardie, löjtnant Gustaf Hermelin, (standarförare), löjtnant Erik Tamm (helfigur), löjtnant Gregor Adlercreutz (överst), ryttmästare Gustaf De la Gardie (nederst).

Av de fyra standaren på målningen är två de ursprungliga som skänktes till regementet 1815 efter kriget i Tyskland och särskilt för insatsen vid Bornhöft 1813. Då de ursprungliga var utslitna fick regementet två kopior 1845. Det sista standaret som visas i mitten av bilden fick regementet 1864 och bär kung Carl XV:s namnchiffer.

Tavlan är 228 cm bred och 200 cm hög.

småbrukarhem och började tidigt som målarlärling i Malmö. Han tog 1899 värvning vid regementet och tjänstgjorde där till 1901 och slutade som korpral. Han ansågs redan då som en framstående konstnär och fick med stöd av officerare vid regementet möjlighet att studera vidare vid Konstakademien i Stockholm med Gustaf Cederström som lärare. Han fick också möjlighet till studier i Paris, samt i Nederländerna, Spanien och Portugal. Under åren i Paris ställde han ut ett antal verk på Parissalongen. Han etablerade sig främst som en framstående porträttmålare med en krets av beställare ur samhällets övre kretsar. I sitt andra äktenskap var han gift med friherrinnan Elsa Gyllenstierna. Johan Åkesson avled 1970.⁹

Tavlan var hans tack till regementet och särskilt till hans gamle skvadronschef och välgörare Erik Thott. Tavlan avsågs att efter regementets nedläggning skänkas till Malmö Museer där den finns idag tillsammans med övriga samlingar från regementet.¹⁰

Tavlan visar medlemmarna i regementets officerskår under dess sista år och Åkesson påbörjade tavlan redan 1924. Bilden kännetecknas av en stor detaljrikedom vad gäller uniformer och andra detaljer, något Åkesson var känd för. I centrum av bilden sitter den siste regementschefen överste Axel Braunerhjelms (1872–1943). Han var chef under åren 1920–1927 och bland annat känd som en framstående ryttare.¹¹ De äldre officerarna sitter samlade kring ett bord medan de yngre bildar en fond kring dem. Porträttligheten ansågs vara stor vad gäller de avbildade personerna liksom sättet varpå konstnären fångat deras personligheter. Även konstnären själv skymtar i tavlans bakre del. Samtidigt som tavlan är en verklighetstrogen avbildning av en krets människor är den också något av ett farväl till en epok. Ett gammalt

ståndssamhälle och ett gammalt militärväsende med sina guldsmidda uniformer är på väg ut ur historien. Kanske något av »sista skålen på Titanic».

Summary

The regiment was set up in 1758 in the then Swedish province of Pomerania in Northern Germany. It was a light Cavalry aimed at reconnaissance and assaults. The regiment took part in the Seven Years War, the wars against Russia in 1790 and 1808–1809 and against Napoleon in 1804–1807 and also 1813.

In 1772 the regiment was transferred from Germany to the province of Scania where it was placed with squadrons in different towns. In 1897 the entire regiment was assembled to new barracks in Malmö.

From inception, the regiment was enlisted up until 1901 when a general compulsory military service was introduced in Sweden. The officers were to a high degree recruited from the landowning nobility whilst the privates were recruited from the peasantry or lower classes. In a way the regiment reflected the social hierarchy in the rural society of the time.

After the first World War there was a political alignment to cut defence costs and this affected, to a high degree, the Swedish cavalry force which was strongly reduced. This ultimately led the Crown Princes Hussar Regiment to be retracted in 1927 and amalgamated with two other regiments.

At the last regimental dinner in December 1927 the artist Johan Åkesson, who was a former enlisted hussar, donated a large painting that illustrated the officers corps in their splendid uniforms. One can thus assume that this painting also marked the end of the old era with its social order.

Noter

¹ Von Konow Jan; *Skånska kavalleriregementet 1928–1952*. S. 11.

En fältskvadron bestod 1909 av 123 man medan en utbildningskvadron var något mindre. Kronprinsens husarregementes fältregemente bestod av inalles 568 man.

² Skånska kavalleriregementet 1928–1952 s. 12 ff.

³ Rosencrantz Holger: *Minnesblad ur Kronprinsens husarregementes historia*. S. 7.

⁴ Rosencrantz s. 11.

⁵ Rosencrantz s. 21 ff.

⁶ Sörensen Thomas: *Sista striden – De Mörnerska husarerna vid Bornhöft* s. 63 ff.

⁷ Se von Konow: *Skånska kavalleriregementet 1928–1952*.

⁸ Rosencrantz s. 171 f.

⁹ Sörensson Thomas: *Det blänkande eländet* s. 181–182.

¹⁰ Rosencrantz s. 175.

¹¹ Von Konow s. 38.

Litteratur

Peyron Gustaf: *Kort översikt över Kronprinsens husarregementes historia*. Malmö 1927.

Rosencrantz Holger: *Minnesblad ur Kronprinsens Husarregementes historia*, Malmö 1937.

Sörensson Thomas: *Det blänkande eländet – En bok om kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö*. Malmö 1997.

Sörensson Thomas: *Sista striden – De Mörnerska husarerna vid Bornhöft*. 2004.

Von Konow Jan (red.) *Skånska kavalleriregementet 1928–1952*. Karlskrona 1992.

Skånska dragonregementet i Ystad och konstnären Oscar Matthiesen och hans monumentalmålning »Skaanske Dragonofficerer rider i bad»

Av Emil Sjörup

F.d. överstelöjtnant, Ystad

Under medverkan av Gert Jeppsson

Redaktör för Ale

Ystad är en stad med många kända kulturhistoriska sevärdheter. En av dem är den danske konstnären Oscar Matthiesens monumentalmålning från 1906, »Skaanske Dragonofficerer rider i bad». Målningen, i al-frescoteknik, var vid tillkomsten världens största på duk. Under sin segerrika världsodyssé åren efter färdigställandet sågs den av miljoner människor. Tavlan är tidigare omskriven, bland annat av Tomas Löfström, men vad som är nytt och unikt i denna artikel är det faktum att författaren vid ett personligt besök i den nära hundraåriga konstnärens sondotters hem i Köpenhamn lyckats få fram en del nytt källmaterial som nu publiceras. Tidigare i tryck befintliga uppgifter, t.ex. Löfströms utmärkta redogörelse för de på målningen förekommande personerna, medtages inte.

I syfte att ge ytterligare kontext till Matthiesens verk har jag som redaktör skrivit en kort historik om de ridande officerarnas regemente i Ystad, skånska dragonregementet, K6.

Red.

Skånska dragonregementet

Vid tiden för Oscar Matthiesens vistelse i Ystad 1904–1906 fanns i Skåne förutom Skånska dragonregementet i Ystad (K6), Skånska husarregementet i Helsingborg (K5) och Kronprinsens husarregemente i Malmö (K7) vad gällde kavalleri. De två stora var K5 och K6 med vardera tio utbildnings-skvadroner. En skvadron bestod av drygt hundra ryttare. Dessa var sedan 1680-talets början indelta soldater. Det fungerade så att ett tillräckligt antal välbeställda gårdar togs ut av kronan för att tjäna som rusthåll och hålla en ryttare boende på gården. Mot detta var gården skattebefriad. Kronan stod för hästhållet. Socialt låg det litet extra status i

att vara rusthållare. Skånska dragonregementet ansågs vid förra sekelskiftet vara norra Europas största kavalleriregemente med 1500 hästar. Regimentet hade satts upp redan 1676 som ett av två skånska kavalleriregementen i samband med skånska krigets början detta år. När numreringen av svenska regementen tillkom 1816 fick det nr 6 och fr.o.m. 1914 K6. Dragonregementet var vad man kallar ett rangregemente. Egentligen var ursprunget fyra skvadroner, värvade småländska ryttare, som den förste regementschefen Hans Ramsvärd satte upp 1676. Skåningar fick av säkerhetsskäl inte ingå i förbandet förrän 1698. Regimentet blev efter skånska krigets slut förlagt till östra och

Stallet för 4:e skvadronen vid Skånska dragonregementet, idag ombyggt till Ystads militärhistoriska museum. Här finns Oscar Matthiesens monumentalmålning utställd.

södra Skåne, och benämndes under en tid Södra skånska kavalleriregementet. Det deltog i slagen vid Lund 1676 och Landskrona 1677 och därefter i flera drabbningar under Stora nordiska kriget, bl.a. vid Kliszów och Poltava. Endast en mindre del undgick rysk

fångenskap efter den svenska arméns kapitulation 1709. Regimentet fick därför återuppsättas 1710. Det deltog därefter i de svenska krigen t.o.m. Napoleonkrigen. Sitt slutliga namn, Skånska Dragonregementet, erhölet 1822. En dragon var förenklat uttryckt en in-

Skånska dragonregementets standar från 1860.

Minnesstenen över Skånska dragonregementet i Ystad.

fanterist till häst. Karakteristiskt för rekryteringen av officerskåren var det stora inslaget från den skånska godsägareadeln.

År 1901 infördes allmän värnplikt i Sverige. Då hade regementet kort tid dessförinnan i sin helhet samlats till Ystad (1897) och flyttat in i nybyggda kaserner vid Dragongatan i östra delen av staden. Herrevadskloster som tidigare varit officiell förläggningssort (expedition) övergavs (1882) och fr.o.m. 1904 flyttades även övningsplatsen från nordvästra Skåne (Ljungbyhed) till närbelägna Nybro.

Situationen efter Versaillesfreden 1919 visar på en försvarspolitisk helomvändning. Den nya politiken avsåg att kraftigt reducera kostnaderna för försvaret. »Aldrig mera krig» löd fredsparollen. Det truppslag som drabbades hårdast var det kostnadskrävande och mer och mer omoderna kavalleriet. I Sverige togs det nya försvarsbeslutet 1925 och verkställdes 1927. Tre kavalleriregementen i Skåne blev till ett litet, K2, förlagt till Helsingborg. Konkret innebar det att av de tjugofem skvadronerna återstod endast fyra. Kavalleriet hade i huvudsak spelat ut sin roll inom försvaret och det Skånska dragonregementets 250-åriga tillvaro hade nått till vägs ände.

Red.

Oscar Matthiesen och hans monumentalmålning

Mitt engagemang startade med ett mejl med ett påstående att vi publicerade fel namninformation på Ystads Militärhistoriska museums hemsida. Mejlet indikerade även att trots att konstnären Oscar Matthiesens son dog ung så kom här ett mejl från en dotterson till honom. Dessutom fanns det uppgift om en förstudie till dragontavlan. 2016 skulle det bli 110 år efter färdigställandet – fanns det en historia bakom tavlan och dess tillkomst? Min nyfikenhet var väckt.

Från: Anette & Ole Schou
Skickat: den 1 mars 2015 19:42

Ämne: »Skånska dragoner rida till bad», maleri

Til rette vedkommende

Jeg har på Museets hjemmeside set billedet »Skånska dragoner rida till bad». Det er som nævnt malet af Oscar Matthiesen, som er min oldefar. Museets hjemmeside fortæller, at den anden rytter fra højre er Erik Matthiesen, men det er forkert. Hans navn var Mogens Staffeldt Matthiesen, og han er min morfar. Han var ganske rigtigt søn af Oscar Matthiesen, og det er også rigtigt, at han døde ung.

Jeg ejer et stort forstudie-maleri af af netop denne del af det store maleri, dvs. af Mogens Matthiesen til hest, i fuld figurstørrelse. Det er malet i pastel. Mener Museet, at det kan sælges?

Med venlig hilsen

Ole Staffeldt Schou

Men låt mig ge en bild av bakgrunden. Monumentalmålningen är en tavla som är 10 meter bred och 5 meter hög. Den hänger sedan 2001 på Ystads Militärhistoriska museum i ett ursprungligt stall byggt 1897 för 4:e skvadronen ur Skånska Dragonregementet. Långt senare blev det intendenturförråd fram till 1997 då Skånska Luftvärnsregementet, Lv 4, lades ner. Initiativ togs då av en stiftelse att iordningställa byggnaden till ett museum med syfte att visa de 225 åren av Ystads spännande militärhistoria och dess interaktion med staden.

Denna artikel vill ge läsaren bakgrunden till varför tavlan målades och dessutom beskriva den unika processen hur den målades. Berättelsen är resultatet av vad min nyfikenhet ledde fram till. Inledningsvis ger jag en enkel presentation av de i den här berättelsen aktuella personerna i professor Oscar Matthiesens släkträd.

Mejlskrivaren och den som initierar händelseförloppet är Ole Staffeldt Schou som är son till Lone och Kaj Schou. Det visar sig att Lone har tre systrar och att Mogen Staffeldt Matthiesen alltså fick fyra döttrar innan han dog 45 år gammal.

»Til Milla Julen 1945 fra Bedstefar» En teckning visande en sovande Mogens 9 år daterad 1898 som Camilla 1945 fick i julklapp av Oscar Matthiesen.

Jag fick förmånen att träffa Mogens äldsta dotter Camilla Mølhavé i februari 2016, då hon i full vigör levde i centrala Köpenhamn och berättade om sin far och sin farfar och gärna visade flera konstverk av dem jämte några fotografier. Med under mötet var Anette Staffeldt Schou och som fotograf Thomas Lantz, f.d. kommunalråd i Ystad.

Camilla Mølhavé visade mig även en tjock bunt med vykort och brev som hennes far Mogens under åren i Ystad skrev hem till sin mor och som Camilla som äldsta barn hade fått överta och nu förvarade i en byrålåda. Bilden av den »okände», konstnärens son, Mogens började växa fram och det blev tydligt att han hade talang och gärna ville bli konstnär men hans far tillät inte den studieinriktningen, vilket ledde till att Mogens då valde att gå till sjöss. Han utbildade sig inom sjöfart och fick anställning hos Ostasiatiska kompaniet och genomförde flera långresor.

Fotografi av Oscars son, Camilla Mølhaves far, Mogens taget 1906, samma år som tavlan färdigställdes i Ystad.

Mogens fru Sigrd Larsen, Camillas mor, utbildade sig till barnmorska och vårdade Mogens då han drabbades av tuberkulos. Mogens Staffeldt Matthiesen blev 45 år gammal och avled av sin sjukdom 1934.

Förstudier

Nästa släktmöte blev hemma hos Simon Staffeldt Schou i vars vardagsrum det i mejlet nämnda »forstudie-maleriet» hängde. Simon är alltså barnbarnsbarnbarn till Oscar!

Det visade sig vara en inglasad tavla, 160 cm bred och 210 cm hög, där motivet är konstnärens son, ovan nämnde Mogens, sittande på en brun kraftfull häst. Tavlan är målad i pastell, daterad 1905 och mycket snarlik motsvarande del i den slutliga kompositionen på den stora tavlan. Grannryttaren till vänster om Mogens, Herman von Höpken

på sin svarta häst är dock inte med i denna förstudie.

Under vintern och våren 2016 började jag förstå att processen bakom tillkomsten av monumentalmålningen innehöll ett antal skisser eller förstudier, alltifrån blyertsteckningar på pergament, raderingar (på svenska etsningar), guache på papper monterat på trä, oljemålningar mfl tekniker och materialval. Under sökandet visade det sig att en mindre

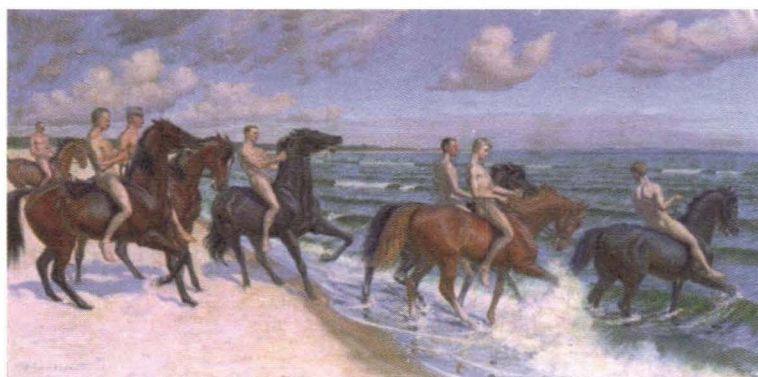
tavla sålts på nätauktion 2001 och en tavla via Bruun Rasmussen på nätauktion så sent som juni 2015. Den danske konstexperten Frank Nicolajsen ägde två av de senaste målningarna, den ena daterad 1905 med sex ryttare grupperade i annan ordning och den andra daterad 1906 med i princip den komposition och de sju ryttarna som blev slutresultatet. Båda de nämnda tavlorna var i storleken ca 1 x 2 meter och därmed i rätt pro-

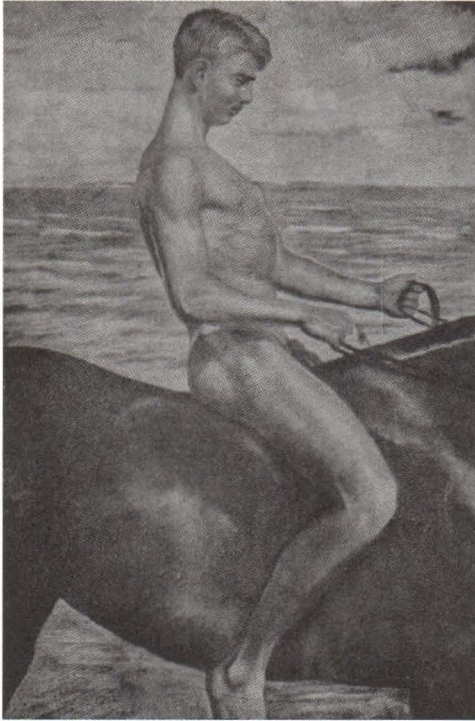
Fotografiet som visar det motiv som var Oscars ursprungliga tanke till en målning i Ystad.

Sex ryttare grupperade i annan ordning och med andra kroppshållningar jämfört med den slutliga tavlan. Daterad till 1905.

Sju ryttare grupperade enligt slutversionen och med i huvudsak rätt kroppshållningar. Daterad till 1906. Kask på Edvard af Sandebergs huvud (tredje man från vänster) är en detalj som inte finns med i senare målningar.

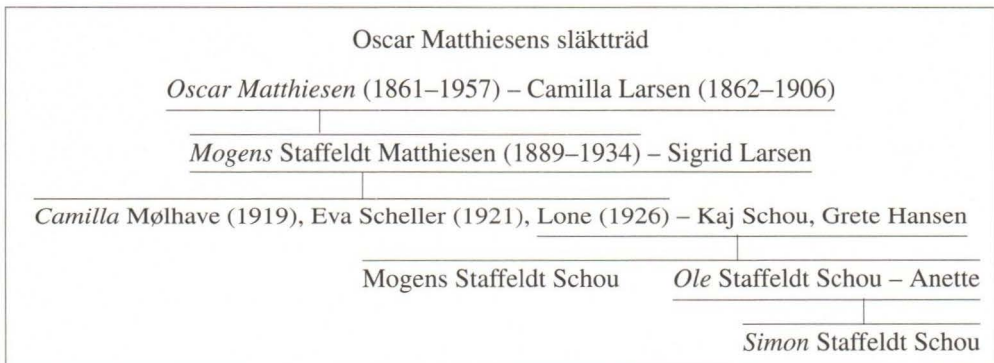
Oscar Matthiesens son Mogens. Pastellmålning från 1905. En av förstudierna till originaltavlan, på vilken Mogens är andre ryttare från höger. (Av tekniska skäl kunde tavlan inte återges i färg.)

portioner jämfört med den stora tavlans mått 5 x 10 meter. Oscar skrev själv att han gjorde fler än 80 studier innan han slutligen komponerade »rytterbilledet».

Vem var konstnären?

Konstnären Oscar Matthiesen (1861–1957) utbildade sig först till guldsmed och fick sin konstutbildning under åren 1878–1882 på Konstakademien i Köpenhamn. Oscar beskrev själv i ett häfte från 1936 hur han under tiden på akademien en dag vågade sig in hos gamle bokhandlaren Bang på Vesterbro. Oscar hade länge beundrat böckerna i handlarenens fönster och frågade helt enkelt om han kunde få några böcker till en målning. Bokhandlaren Bang blev intresserad och efter ett längre samtal valde han ut böckerna Dantes *Divina Commedia*, Shakespeares samlade verk och Goethes *Faust*.

Dessa läste Oscar noggrant under flera år. Han fick tag på den italienska utgåvan av Dantes *Divina Commedia* och jämförde och studerade. Oscar sammanfattade själv att dessa böcker påverkade honom och att det var renässansens anda som fångade honom. Hans första målning, »Kaiphass i Hycklernes Kreds», där Dante låter Kaiphass korsfäst ligga på klippan, medan hycklarna i blytung munkkappor trampar på honom på deras vandring genom helvetet. Konstnärens problem var att hitta en modell med rätt ansiktsuttryck för Kaiphass. Han fann honom på gatan, eller trottoaren, en herre som kördes i rullstol av sin tjänare. Den rullstolsbundne

Släktfotografi där författarens uppgiftslämnare Camilla själv är med »de voxne» och hennes farfar Oscar inte tittar mot kameran utan visar sin profil.

visade sig vara den norske diktaren Dilling, vars ben var förlamade. Dilling blev nyfiken och så intresserad av uppgiften att han accepterade att dagligen låta sig bli placerad på modellbritten och där ge uttryck för den lidande plåga i situationen som målningen skulle spegla. Oscar arbetade under ett år med målningen och var då 21 år.

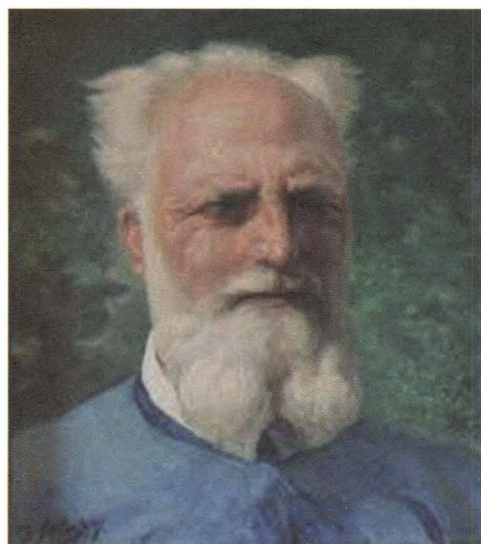
Efter examen blev han elev hos P S Krøyer och under den tiden blev han inspirerad av naturalismen. Några somrar tillbringade Oscar hos konstnären Puvis de Chavannes i Paris. Där var det Paris färger och hästarna som han blev »betaget af». Dessa monumentala hingstar som kämpade och drog kärror med byggmaterial upp för slänterna från floden Seine. Där målade Oscar »Charrois sur la bord de la Seine». Inför det arbetet studerade Oscar hästanatomi på det zoologiska museet i Jardin de plantes.

Men Puvis de Chavannes uttryckte missmod över att inte lyckas med att måla med en lyckad al-fresco teknik. Sannolikt utmanade detta Oscar för att bestämma sig för att bege sig till Italien, där han under ett år reste runt, arbetade och studerade framförallt Michelangelo och al-fresco tekniken, tills han kände att hans al-fresco teknik överensstämde med renässansens.

Oscar besökte också och gjorde även stu-

dier hos Zahrtmann, vars bidrag till Oscars konst blev realismen. 1898–1899 var Oscar lärare i freskoteknik på universitetet i Berlin och Konstakademien i Köpenhamn. År 1900 fick han patent på »härdning av al-fresco kalkslam med komprimerad kolsyra».

Oscar var nu uppluskad av tanken att han

Oscar Matthiesen (1861–1957). Han tilldelades Konstakademiens lille guldmedalj 1884, Guldmedalj i Chicago 1895, Sv. guldmedaljen Litteris et Artibus 1908, Professorstitel 1909. Självporträtt i olja från 1927. I sondottern Camillas ägo.

ville ha en monumental uppgift men konstaterade samtidigt att såväl muren som uppdraget skulle fås av andra. Och han fick inget. Det skulle dröja 17 år innan han fick uppdraget eller beställningen på en stor al-frescomålning och under tiden fick han enligt egen utsago enbart »små banala uppdrag» där han kunde tillämpa tekniken.

Varför Ystad och Skånska dragonerna?

Nu vet vi något om konstnärens drivkrafter. År 1904 reste Oscar på semester till Ystad och fann soldaterna från Europas då största kavalleriregemente rida sina hästar ut i Östersjön. Det var ungdom och livsglädje, sol och saltvattenstänk, nakna kroppar av både människor och djur. Och Oscar tecknade och skissade under hela sommaren.

Men den inledande entusiasmen sjönk efterhand, då manskapets krumma ryggar, korta nackar och obehärskade rörelser gjorde honom besviken. Han hann helt enkelt inte med att skissa på de ständigt förändrade vyerna och han var på väg att ge upp. Men genom en aktiv insats av Salomon Smith, apotekare, sångare, professor och affärsman, på den tiden en av »Skånes populäraste män» ändrade han sig. Salomon hade i sin roll i stadsfullmäktige en mycket god relation med Skånska dragonregementets chef och efter en dialog ställde sex officerare upp som modeller. Då blev såväl hållning som behärskning gynnsammare och entusiasmen, hästar och människor tecknades om och om igen. Naken trupp ställdes även till förfogande för olika studiers skull och det reds i full karriär på de annars fredade sandrevlarna. Enligt en Köpenhamnstidning från augusti 1904 deklarerade Smith: »När konsten fordrar det så får ni rida på sandrevlarna. Allt för konsten!» Skissandet och inspirationen ledde fram till ca tre års arbete i Ystad.

På frågan varför konstnären valde att försöka sig på att måla tavlan på en duk med kolossalformatet 5 x 10 meter är svaret att Oscar hade tankar på frescomålning i huvudet. Han väntande på att få ett uppdrag som inte kom och bestämde sig då för att försöka tillämpa al-frescotekniken på tavlan. Han gjorde därför alla – vilket visade sig till slut vara fler än 80 – studier och skisser på kartong över kompositionens olika delar färdiga, innan han började måla »Rytterbillede».

Al-frescotekniken

Oscar skrev om denna i kommentarerna i häftet Oscar Matthiesens Retrospektive Udstilling 1936: Han målade tavlan i ett sträck utan att måla något ställe mer än en gång. Man får nämligen inte måla över en fresc – det som är målat är målat! »Det var en stor Tvang jeg paalagde mig, men en glimrende Trøning for fremtidig Arbejder.»

Det tvånget eller den arbetsomfattning han bestämde sig för att följa med al-frescotekniken var följande:

1. Alla ingående skisser och förstudier tecknas på kartongdelar
2. Var för sig kalkeras sedan kartongdelarna till en »övnings»duk
3. Sedan »övnings»målas respektive del på »övnings»duken. Färgen är pulvriserat färgpigment blandat med vatten. »Vattenfärgen» målas direkt på den fuktiga nylagda finkalkputsen – här användes kalkslam på duken. Som bindemedel för färgen utnyttjas den släckta kalkens förmåga att ta upp kolsyra ur luften varvid calciumkarbonat (ej vattenlösligt) bildas.
4. Oscar använde och tillämpade sin metod som gett honom patent 1900 »härdning av al-Fresco kalkslam med komprimerad kolsyra»

5. Därefter kalkeras delen in i »kompositionen» och ges rätt perspektiv och storlek och beslut om överlappningar och omgivning fastställs på »monumentalkartongen» 5 x 10 m
6. Slutligen när hela »monumentalkartongen» är färdigritad görs små synålshål i alla konturerna, tätt och noggrant
7. På monumentalduken överförs »kompositionen» med pulvriserat träkol genom synålshålen så att teckningen sitter på plats.
8. Sedan målas allt under kalkslammets (putsens) torktid – det som är målat är målat!
9. Resultatet blir en mattare och mer nyanserad yta

Tavlan sorteras in under konstgenren vitalismen (1890–1930). Några samtida konstnärer med Matthiesen var: Anders Zorn, Carl Larsson, Edvard Munch, Eugène Jansson och Olle Hjortsberg.

Här nedan visas två av de olika kompositioner som konstnären prövade och utvärderade före slutversionen.

Tavlan visas i segertåg genom Europa

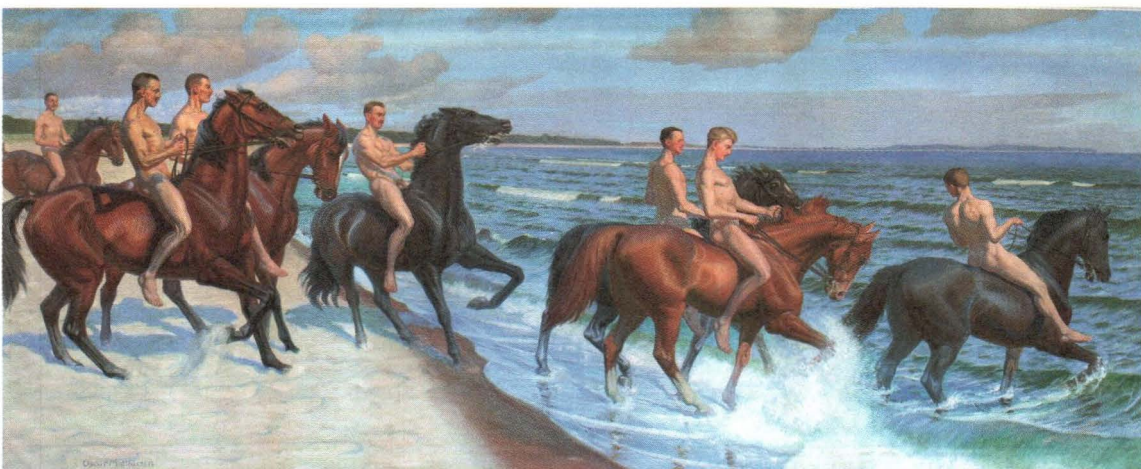
När tavlan var färdig hösten 1906 genomfördes en flerårig »Europaturné». Monumentalmålningen ställdes ut i Köpenhamn hösten 1906 och samlade på kort tid 120 000 tittare. Den gick sedan vidare till Tattershall i Stockholm där lika många besökare räknades in. Tavlan har varit utställd flera gånger, bla i Berlin, München, Riga, S:t Petersburg och Moskva och under de första åren sågs tavlan av ca tre miljoner människor. Därefter är information om verket knapphändig. Den ställdes ut 1936 i Oscar Matthiesens »Retrospektive udstilling» och 1951 i hans »Retrospektive udstilling i den frie udstillings bygning», då den ägdes av Köpenhamnsdirektören Erik Wiberg. Ryttmästaren E. Flygare arbetade då

ihärdigt med att övertyga ägaren om att tavlan borde hänga i Ystad. Erik Wiberg bestämde så och den 25 maj 1951 skänkte han tavlan till Skånska Dragonregementets Officersförening på villkor att tavlan skulle ingå i Dragonsamlingen på Dragonmuseet i Ystad. Gåvan överlämnades med orden »tack för svenskarnas insatser för Danmark under kriget».

Tavlans dimensioner gjorde att den inte rymdes på någon vägg i Dragonmuseet och inledningsvis hängdes den och fyllde en hel vägg i angränsande Ystads Konstmuseum. Placeringen irriterade Nationalmuseums dåvarande chef Otte Sköld som i ett mycket bestämt brev den 25 november 1955 skrev till Ystads Konstmuseum intendent Nils Olsson med uppmaningen att flytta tavlan. Ystads konstnämnd, och efter flera instanser även Drätselkammaren, beslöt att flytta tavlan till en långvägg på andra våningen i Dragonmuseet (idag hörsalen).

Takhöjden i Dragonmuseet medgav inte full höjd (5 meter) så duken veks in mot väggen både upptill och nertill. Där hängde tavlan under drygt trettio år och var husets mest kända och omdiskuterade målning. Idag hänger den stora duken på en permanent plats i Ystads Militärhistoriska museum.

Utöver förstudier till tavlan har även ett antal reproduktioner målats, bla en med måtten 2,5 x 5 meter som länge hängde i matsalen i Flyinge kungsgård. Konstnären, professor och figurmaler (porträttmålare på svenska) Oscar Matthiesen skrev själv om att familjen Sigfrid Wagner ägde en stor reproduktion och han bjöds in som gäst till festspelen. I München bjöd prinsregenten Luitpold af Bayern in Oscar till en större konstnärsfest på slottet och Oscar fördes som hedersgäst till bords. Men den största bekräftelsen fick han i S:t Petersburg där han en tidig morgon, innan besökare förväntades, såg en liten man i rysk kaftan stående vid

Oscar Matthesens monumentalmålning.

Personerna på tavlan »Skaanske Dragonofficerer rider i bad» är från vänster: ryttmästare Carl Crafoord, löjtnant Niels Liedholm, löjtnant Edward af Sandberg, löjtnant Fredrik Rosencrantz, löjtnant Herman von Höpken, Matthesens son Mogens, löjtnant Hugo af Sandberg. (Den militära graden kom att ändras för flera av dem.) Konstnären Oscar Matthesen har stått på stranden i närheten av sommarhotellet Saltsjöbaden, där han bodde. I fonten Ystad Sandskog och till höger Kabusaskogen, öster om Nybro.

bortre väggen i den stora salen. Mannen gick mycket nära tavlan och tog sedan flera steg bakåt och gjorde om proceduren och verkade mycket noggrant studera tavlan. Oscar frågade då en av vaktmästarna om vem det var och fick till svar att det var Rjepin, Rysslands störste konstnär.

Oscar avvaktade tills Rjepin var färdig och gick sedan fram och presenterade sig. Men det blev inget samtal därför att Rjepin enbart kunde ryska och det kunde inte Oscar. Men

Rjepin pekade på tavlan och la armarna i kors över bröstet och bugade sig djupt och tog farväl. Och där stod Oscar ensam kvar och var lycklig över bekräftelsen.

Under min jakt på fler förstudier och information om processen som ledde fram till »rytterbilledet» fann jag fotona nedan i arkivet hos Kunstbiblioteket i Köpenhamn och jag började undra om det fanns en annan historia. Tanken förstärktes under mitt besök hos Oscars barnbarn, Mogens äldsta dotter

Fotografier från Kunstbiblioteket i Köpenhamn. Förstudie från 1914 till en fris som skulle ha smyckat Glyptoteket i Köpenhamn.

Oscar Matthiesens gravsten.

Camilla, där det på en vägg hängde en 1 meter bred kolteckning med motiv i enlighet med det övre fotografiet.

Men kolteckningen och fotografierna visade sig ha tillkommit först 1914, då kompositionen i »rytterbilledet» skulle återanvändas och det undre fotografiet var en förstudie till en fris som inspirerades av musik, nämligen Richard Wagners Valkyrieritten. Det var bryggaren Carl Jacobsen som beställde de två friserna utförda i keramiska plattor som skulle smycka två sidor av det nya Glyptoteket. Bryggaren Jacobsens död resulterade i att planen aldrig blev verklighet. Arvingarna saknade tyvärr också tillräckligt intresse.

Oscar Matthiesen (1861–1957) blev 96 år och på hans gravsten på Holmens Kirkegård i Köpenhamn står:

PROFESSOR
FIGURMALER

Summary

The Scanian Dragoon Regiment in Ystad was first raised 1676 in Småland during the Scanian war (1676–1679) between Sweden and Denmark. It was composed of mounted infantry men. At first it had no officers or troops from Scania, but successively it was composed of ten squadrons, each holding 100 men. With 1 500 horses at its disposal, the Scanian Dragoon Regiment in Ystad became the largest cavalry regiment in northern Europe. The Regiment was subdivided into an eastern and a southern part of Scania. An allotment system (Indelningsverket), was introduced during the 1680's to support the regiment in peacetime. Specially allotted farmers (rusthåll) in the region provided for officers, men and their houses. In return the allotted farmer was exempted from taxation by the Crown.

The Scanian dragoon regiment participated in several of the Swedish wars, such as the Great Northern War (1700–1721).

In 1895 the whole regiment was united in Ystad where new barracks had been built in the eastern part of the city. This was necessary since Sweden, as from 1901, had introduced compulsory military service during which the soldiers were housed in barracks. In 1914 the regiment was termed K6 – K designated for "Kavalleri" and "6" in continuation of the in 1814 introduced numeration of the Swedish regiments.

A massive disarmament policy was initiated in Europe after the Peace of Versailles in 1919. In 1925 Sweden decided to combine the three Scanian regiments into one, numbered K 2, placed in Helsingborg. In 1927 the Scanian Dragoon Regiment in Ystad ceased to be.

In 1904 a well-known Danish artist, Oscar Matthiesen (1861–1957), arrived in Ystad. He achieved international fame as a result of the monumental piece of art he painted in

1904, namely "Skaanske Dragonofficerer rider i bad" (Officers of the Scanian Dragoon Regiment ride to bathe). This painting, which at that time was one of the world's largest al-fresco paintings on canvas (10 x 5 meters), was exhibited all over the world at the beginning of the 20th century and seen by millions. Today it hangs in Ystad's Militärhistoriska Museum. The painting was donated to Ystad in 1951 "to thank Sweden for its aid to Denmark during the war".

By means of a personal visit to the elderly niece of the artist, the writer obtained a great deal of new information about the artist and his work on the painting which had taken three years to complete.

Red.

Källor

- Löfström, Thomas, Skånska dragoner rida till bad. Ingår i Kulturens värld, 1985.
Matthiesen, Oscar, Praktisk teorikursus, 1900.
Matthiesen, Oscar, Italiens al-frescokunst, 1915, 1918.
Matthiesen, Oscar, Retrospektiv Udstilling. Kommentarer. Köpenhamn, 1936 och 1951.
Oelsner, Gertrud (red. och medförf.), Livslyst: sundhed, skønhed, styrke i dansk kunst 1890–1940. Fuglsang Kunstmuseum 2008.
von Platen, Carl Gustaf, Skånska Dragonregementets historia I–IV, Stockholm 1901–1917.

Övrigt

Förf. har vid personliga samtal med Camilla Mølhav og andra efterlevande släktingar till Oscar Matthiesen inhämtat information, främst om släktens historia.

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen har utgivit Samlingar till Skånes historia, fornkonst och beskrifning (1868–1873), Samlingar utgifna för De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening (1874–1880), Skånska samlingar (1894–1897) samt Historisk tidskrift för Skåneland (1901–1921).

1961 började föreningen utge ALE, Historisk tidskrift för Skåneland. Första året utkom ett häfte och 1962–1976 tre häften årligen. Fr.o.m. 1977 utkommer fyra häften årligen. 1990 inträdde landsarkivet i Lund som medutgivare.

Brev och manus till redaktionen adresseras till universitetslektor Gert Jeppsson, Vapenkroken 38, 226 47 Lund, 0705-12 58 73, gert_jeppsson@hotmail.com

E-post: info@tidskriftenale.nu

Hemsida: <https://tidskriftenale.nu/>

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften för 2020, 250 kronor, kan insättas på plusgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Frågor rörande medlemskap, adressändring m.m.

Elisabeth Reuterswärd, elisabeth.reutersward@gmail.com

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas på Landsarkivet, Box 2016, 220 02 Lund eller hos redaktören. Pris 60 kr per häfte.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Universitetslektor Björn Magnusson
Staaf, Lund, ordf.

F. museichef Göran Larsson, Lund, v.ordf.

Fil.dr Bodil Persson, Lund, sekr.

VD Anders Persson, Lund, v.sekr.

Fil.dr Elisabeth Reuterswärd, Lund,
skattmästare

Universitetslektor Gert Jeppsson, Lund,
redaktör

Professor Lars Berggren, Lund

Fil.dr Solveig Fagerlund, Viken

Professor Tomas Germundsson, Lund

1:e antikvarie Mikael Henriksson, Ronneby

Antikvarie Anders Håkansson, Halmstad

Landsarkivarie Göran Kristiansson, Lund

Fil.dr Johan Lundin, Malmö

Kulturmiljödirektör Mats Riddersporre,

Malmö

Kanslichef Pia Sander, Lund

Professor Sten Skansjö, Lund

Ale

Historisk tidskrift

FÖR SKÅNE, HALLAND OCH BLEKINGE
UTGES AV DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA
OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING
OCH LANDSARKIVET I LUND.

Innehåll

KENNET STARK

Slaget vid Lund år 1676 – en nyfunnen grav i det danska härlägrat

I

ROLAND PERSSON

Logistikens betydelse för den svenska armén inför slaget vid Lund 1676

8

LEIF MÅRTENSSON

Ultima Ratio Regum, konungars yttersta argument
Om det skånska artilleriets historia och dess uppgång och fall

18

GÖRAN LARSSON

Kronprinsens husarregemente och Jonas Åkessons tavla

35

EMIL SJÖRUP

Skånska dragonregementet i Ystad och konstnären Oscar Matthiesen
och hans monumentalmålning »Skaanske Dragonofficerer rider i bad»

40